

BLOEMRIJK

Honderd Kempische planten met een verhaal

Frans Hoppenbrouwers

met tekeningen van Roos Wijnants

(De tekeningen van Roos Wijnants zijn niet in deze PDF opgenomen)

Inleiding

Bloemrijk, honderd Kempische planten, is in wezen de voortzetting en afronding van de rubriek die we in 1985 begonnen in de **Kroniek van de Kempen**. De eerste aanzet voor de serie vindt u terug in deel 5 van de **Kroniek van de Kempen**, onder de titel "Küieren en Kèke". Ook toen maakte mijn vrouw, Roos Wijnants, de bijbehorende tekeningen. Hoewel mijn directe onderzoeksgebied zich niet verder uitstrekte dan de Nederlandse Kempen, gelden de verstrekte botanische gegevens voor geheel Nederland en België, soms met uitzondering van de kustgebieden en de Belgische Ardennen.

We deden ons uiterste best om de typisch Kempische volksnamen van zoveel mogelijk planten te achterhalen.

Al bij al hebben we twee winters aan het boek besteed, want er viel het een en ander uit te zoeken en te verifiëren. Mogelijk dat de leestijd in kwantiteit de werktijd zelfs heeft overtroffen. Achter in het boek vindt u een lijst van geraadpleegde literatuur. Daarnaast gaven we onze ogen goed de kost tijdens de vele wandelingen en fietstochten door de Kempen. Met veel genoegen hebben we ook wat plaats ingeruimd voor een aantal zogenaamde "keukenkruiden". In alle opzichten hebben we met veel plezier en vooral ook met toewijding aan Bloemrijk gewerkt.

Buiten wat beknopte plantkundige informatie geven we ook en vooral inlichtingen over de rituele achtergronden van een plant, zoals de (al dan niet verstandige) toepassing in de (volks)geneeskunde, de folklore, legenden en sagen en andere magische of op het volksgeloof steunende, vaak vrome of soms ook ronduit kwezelachtige verhalen. Hier en daar krijgt u ook te lezen wat dichters, natuurvorsers, chirurgijnen en kwakzalvers over een bepaalde plant hebben gezegd en geschreven of terecht dan wel ten onrechte hebben beweerd.

Bij de samenstelling van Bloemrijk zijn we uitgegaan van de strikte voorwaarde, dat de betreffende plant in de Kempen moet voorkomen of ooit voorgekomen is, hetzij in het wild, hetzij in verwilderde of in cultuurvorm. Zo kwamen we tot honderd zowel beroemde en beruchte als onbeduidende en onaanzienlijke planten, die echter allemaal hun eigen verhaal en hun eigen bekoring hebben.

Het ging en gaat er ons vooral om, de oplettende lezer te wijzen op de rijkdom van de flora in onze eigen streek en tegelijkertijd wat historie en historisch beleven naar voren te halen rond elke plant op zich. Vandaar dat we Bloemrijk van maart 2003 tot april 2005 in honderd wekelijkse afleveringen hebben gepubliceerd in de Trompetter, weekblad van de Kempen Pers. Van die lezers kwamen ook de herhaalde verzoeken om Bloemrijk in boekvorm uit te brengen.

Frans Hoppenbrouwers en Roos Wijnants

voor mijn vader Jan Hoppenbrouwers (1907-1978)

Fout! Verwijzingsbron niet gevonden.

SPEENKRUID

(Ficaria verna)

Het speenkruid is mijn meest geliefde voorjaarsbode. Dat heeft alles te maken met het feit, dat ik, als jongen van een jaar of tien, lopend onder de populieren langs de beek, plotseling een helgele vlek ontwaarde tussen het alweer groen wordende gras. Toen ik aankwam bij de vlek en vol bewondering op de knieën ging, zag ik dat het om een soort boterbloemen ging. Het hartvormige blad was opvallend glanzend, alsof het door een fee was schoongelikt. De bloemen glommen als vette boter.

Thuis vertelde ik mijn vader wat ik gezien had. Hij pakte de flora - de geïllustreerde van Heimans, Heinsius en Thijsse - en maakte me duidelijk, dat het om speenkruid ging.

Speenkruid groeit graag op vette grond, bij voorkeur op schaduwrijke plaatsen, bijvoorbeeld onder bomen in beekdalen. In de bladoksels vormen zich soms broedknolletjes. De knolletjes die zich onder de grond vormen, lijken, als je wat fantasie hebt, wel op een speen. Vandaar de naam speenkruid. In het verleden bracht dat de boeren er toe, speenkruid op te hangen in de potstal van het vee. Ze hoopten daarmee de melkproductie van de koeien gunstig te beïnvloeden. Ook vanwege de vorm van de knolletjes heet de plant in de Kempen heel treffend hanenklootjes.

Met name de wortelknolletjes werden vroeger geroosterd gegeten, omdat er veel vitamines in zaten. Daarom werd de plant ook aangewend als middel tegen scheurbuik.

Zo vroeg in het voorjaar zijn de knolletjes niet giftig, later in het jaar wel degelijk. Spéén betekent in het Kempisch ook aambeï. Vandaar dat er in onze streken van de knolletjes van het speenkruid een aambeienzalf werd gemaakt.

MADELIEF

(*Bellis perennis*)

Terwijl ik me in de meimaand met een paar andere jongens bezighield met het vangen van stekelbaarsjes in de sloot, liep mijn zusje door de wei en plukte madeliefjes, of, zoals wij zeiden: meibloemkes. Op andere plaatsen in de Kempen zeggen ze meizoentjes of ook wel driesbloemkes. Mijn zusje vlocht handig een krans van de bloempjes en stak die in het haar, zodat ze eruit zag als een echte lentefee.

De madelief is een zeer veel voorkomende plant van weiden en grasland, maar desondanks is het ook een bijzondere bloem. In de Germaanse mythologie was het bloempje aan Freya gewijd, godin van de liefde en de vruchtbaarheid.

In de christelijke traditie werd het een Mariabloem. De madelief zou ontstaan zijn uit de vreugdetranen van Maria, toen de engel Gabriël haar de blijde boodschap bracht. In de bloementaal staat de madelief voor het uitstel: *verwacht mijn bericht over enkele dagen*. In de bloemsymboliek verwijst het bloempje naar *onschuld* en *zuiverheid*.

Een oude legende zegt, dat de vier kleuren van de madelief de volgende betekenis hebben: de *groene* kelkblaadjes duiden op de *hoop*, de *witte* kroonblaadjes op het *geloof*, de *rode* kroonblaadjes op de *liefde* en het *gouden* hartje op de *wijsheid*.

De wetenschappelijke naam *Bellis perennis*, vrij vertaald "mooie doorzetter", zou verwijzen naar het feit, dat de madelief nagenoeg het hele jaar door bloeit, ook hartjewinter.

De naam madelief komt van het Middelnederlandse matelief, wat eetlust betekent. In het volksgeloof en de volksgeneeskunde werd dan ook beweerd, dat het bloempje de eetlust opwekte. Na 1793 maakte de madelief een moeilijke tijd door. Met man en macht werd toen geprobeerd, vooral onder druk van de katholieke kerk, het plantje met wortel en tak uit te roeien, omdat het als vruchtafdrijvend middel zou worden gebruikt!

GROTE BRANDNETEL

(*Urtica dioica*)

Deze plant komt werkelijk overal voor. De bloei valt van juli tot in het najaar. Op wat betere grond wordt de brandnetel manshoog, op schrale grond nog geen halve meter.

Om voor iedereen begrijpelijke redenen gold de plant in de oudheid als symbool voor wreedheid. Als kind maakte ik mee, dat een weinig geliefd, notabel persoon bij een feestelijk jubileum een ruiker kreeg aangeboden, met daarin, listig verstoppt, een aantal verse brandnetels. Een wel erg geniepige manier om afkeuring te laten blijken. De persoon in kwestie vertrok overigens geen spier, toen hij het boeket in ontvangst nam.

De brandnetel prikt als de blote huid in aanraking komt met het haar op blad en stengel. Dat haar bevat, naast mierenzuur, ook nog een giftig eiwit. Het haar dringt in de huid en breekt meteen af, zodat het gif kan uitstromen. Als je de plant stevig vastpakt, buigen de haartjes om en kunnen ze niet in de huid dringen. Als kind leerde ik dat, al doende, van ons kordate opoe.

Met name in het volksgeloof speelt de brandnetel een grote rol. Vanwege het branderige gevoel dat bij aanraking ontstaat, bracht het volk de brandnetel in verband met hel en vuur. Anderzijds kon de duivel zich ook wel eens vergissen: "Ik ken die plant," zei hij en veegde er zijn gat mee af.

Dat de koning der Europese zangers, de nachtegaal, zijn nest meestal verstoppt in hoog opgeschoten brandnetels, is een aardige wetenswaardigheid. Het aantal nachtegalen dat in de Kempen voorkomt, is de laatste vijftig jaar overigens ontzettend uitgedund. En dat betreft niet alleen de nachtegaal. Daar kan geen brandnetel iets aan verhelpen.

In de Kempen heeft de brandnetel de volgende volksnamen: netel, broeinetel en pikkers.

BOSANEMOON

(Anemone nemorosa)

In de oude, reeds uit de omslag gevallen flora van mijn vader, vond ik een aantekening in potlood van 30 maart 1935, die vermeldde, dat hij op die datum op twee plaatsen in Valkenswaard de bosanemoon had aangetroffen. Die aantekening bewijst al, dat de bosanemoon ook toen niet algemeen voorkwam in onze streken.

Het voorjaar daarop ben ik gaan zoeken op de plaatsen die mijn vader noemde, maar ik heb niets meer gevonden. Op mijn vraag of er in de Kempen nog bosanemonen voorkwamen, kreeg ik in 1985 overigens nog zo'n twintig positieve reacties.

De bosanemoon hoort eigenlijk thuis in loofbos, maar komt ook wel in naaldbos voor. Ze houdt van goed doorlatende, vruchtbare grond. De bloeitijd valt in maart en april. De heldere, van binnen witte en van buiten roze of violette bloemen, volgen gedurende de dag de loop van de zon. Hier en daar wordt de bosanemoon daarom ook wel "achteromkijkertje" genoemd. Kempische volksnamen: boterbloemke, wild vuurkruid, duivelsklauw en kikvorsenbloem.

Symboliek: vergankelijkheid. Bloemtaal: weigering - *ik hou niet meer van u* -.

De bosanemoon is giftig. Het eten van meerdere planten is voor een mens dodelijk. Dieren krijgen er "slechts" ontstoken ingewanden van. Vroeger schijnt het sap van de plant gebruikt te zijn om aan pijlpunten te smeren. Het getroffen wild raakte snel verlamd, zodat het ingehaald en afgemaakt kon worden.

Volgens de Griekse mythologie zou de bosanemoon ontstaan zijn uit de tranen (daar gaan we weer) van Venus, toen haar geliefde Adonis sneuvelde op het slagveld. De gekerstende versie spreekt over de tranen van Maria om de dood van haar zoon. De bosanemoon zou daarom op Goede Vrijdag uitbundiger bloeien.

In de Middeleeuwen gold de bosanemoon als een heilige plant, die betovering en kwade invloed kon weren, als je haar als een amulet bij je droeg.

BOERENWORMKRUID

(*Tanacetum vulgare*)

Boerenwormkruid is een forse plant, die in gunstige omstandigheden wel een meter hoog kan worden. De bloeiwijze is schermvormig. De vrij grote, gele korfjes missen de zogenaamde straalbloemen. De bladeren zijn veervormig en gezaagd.

Aangezien het kruid sterk geurt en bitter smaakt, maakte de volksgeneeskunde er gretig gebruik van: bitter in de mond maakt het hart gezond. Het hielp, zo melden de oude boeken, tegen ziekten van de maag, de nieren en de blaas.

Vroeger werden de blaadjes meegebakken in het brood en aan kinderen te eten gegeven die last hadden van wormen. Binnen een week, zo beweert men, waren de kinderen dan van de kwaal verlost.

Nog in het begin van de vorige eeuw was er in elk dorp in de Kempen wel iemand die van kruiden en genezen wist. In het volksgeloof viel boerenwormkruid onder de zogenaamde "anti-duivelse planten" - ook wel *flora magica* genoemd - die een plaats kregen in *de heilige kruidwis*, een boeket kruiden dat, opgehangen in huis of stal, onheil kon afweren.

Verder meldt het volksgeloof, dat iemand die tijdens de Paasweek een kop thee dronk, getrokken van boerenwormkruid, het hele jaar geen koorts kreeg.

Heksen brouwden onweer van de plant of maakten er zich onzichtbaar mee, als dat zo uitkwam. Als je op 24 juni (St. Jansdag) 's nachts tussen 11 en 12 uur enkele bloemen plukte van het boerenwormkruid en ze op zak stak, werd je volstrekt onzichtbaar.

Het boerenwormkruid bloeit van juni tot september. Het groeit bij voorkeur op droge, zandige grond. En daar is geen gebrek aan in de Kempen. Je kunt de plant dan ook overal tegenkomen in de bermen van binnenwegen. Kempische volksnaam: wild wormkruid.

MAAGDENPALM

(Vinca minor)

De maagdenpalm is een kruipende plant met donkergroene, leerachtige, sterk glimmende bladeren. De bloemen zijn meestal blauw, zelden wit of donker paars. De kruipende delen van de plant zijn houtig. Bij de bladoksels ontstaan uitlopers. Je moet de maagdenpalm zoeken in loofbos en gemengd bos op kalkhoudende, vochtige gronden. De bloeitijd valt in april en mei.

In de oude flora van mijn vader vond ik een aantekening: in april 1936 groeide de maagdenpalm in het wild nog maar op één plaats in Valkenswaard. Tot voor een paar jaar stond de plant daar nog steeds, stelde ik met genoegen vast.

In de bloemsymboliek staat de maagdenpalm voor *trouw*. In de bloementaal heeft de plant verschillende betekenissen, maar er is altijd een rechtstreeks verband met vriendschap en liefde: "*Mijn hart hoorde mijzelf toe, totdat ik u ontmoette.*"

De maagdenpalm gold vroeger als dodenplant. De naam duidt op het feit, dat men vroeger kransen van de plant neerlegde bij het graf van jonge meisjes. Bij kindergraven werd vaak maagdenpalm aangeplant. Het werd ten sterkste afgeraden maagdenpalm te verwerken in een bruidsboekje: de bruid zou jong sterven! In het christendom had de plant een sacrale betekenis. De bloem is aan maagden en dus vooral aan Maria gewijd.

In de magische geneeskunde gold de maagdenpalm als remedie tegen *het bereden zijn door de mare*, maar ook tegen hysterische aanvallen. Soms werd de plant onder het hoofdkussen van kinderen gelegd om krampen en de pijn bij het doorkomen van de eerste tandjes te doen afnemen. Op Goede Vrijdag voerde men het vee maagdenpalm om het te vrijwaren van allerlei ziekten. Kempische volksnamen: maagdjespalm en steenviolen.

LELIETJE VAN DALEN

(Covallaria majalis)

In onze streken groeit het enigszins giftige lelietje van dalen algemeen op licht beschaduwde plaatsen. Het is een plantje met een vertakte, kruipende wortelstok, waaruit zich heldergroene bladeren ontwikkelen. De bloeistengels dragen welriekende, klokvormige, overhangende bloempjes die in een tros staan. Omdat ze veel wordt gekweekt, kun je de plant ook wel verwilderd aantreffen.

In de bloemsymboliek staat het lelietje voor eenvoud en maagdelijke reinheid. Als een van de eerste voorjaarsbloemen verwijst de plant naar de komst van Christus. De witte bloemen en de zoete geur maken de bloem tot zinnebeeld van Maria. In de bloementaal duidt het lelietje van dalen op terugkerend geluk. Het bloempje betekent ook *voorzichtig, afstand bewaren: Vriendschap is aangenaam, spreek niet van liefde.*

Veel volkeren, waaronder de Kelten, vierden vroeger op de eerste mei het hoogtepunt van de lente en de terugkeer van de zomer. De christenen maakten van de meimaand de maand van de maagdelijkheid en de onthouding, wat weer verwijst naar Maria, de maagd der maagden.

Bouwvallers bewaarden lelietjes van dalen om ze later op de nok van een pasgebouwd huis te plaatsen. Dit gebruik verwijst naar een Germaanse traditie.

Over de oorsprong van het bloempje bestaan er veel legenden. De meest bekende verhaalt van de strijd tussen de H. Leonardus en de duivel, die zich vermomd had als draak. Die draak bracht kluizenaar Leonardus veel wonden toe. Overal waar zijn bloed de grond raakte, ontstonden lelietjes van dalen. Uiteindelijk wist Leonardus de duivel te verjagen.

Kempische volksnamen: meiklokje, sneeuwkllokje.

In de huidige kruidengeneeskunde worden de gedroogde bloemen gebruikt om ondermeer de hartfunctie te verbeteren.

HONDSDRAF

(Glechoma Hederacea)

De stengels van deze plant zijn meestal kruipend. Alleen de bloemdragende stengels staan recht overeind. De paarsblauwe lipbloempjes staan in trosjes in de bladoksels. Bloeitijd: van april tot juni.

De hondsdraf is in veler ogen niet meer dan een alledaags, lastig onkruid. In de volksmond heeft het plantje veel namen: paardevoetje, weerkruipertje, aardkrans en aardveil. In de Kempen: kruip door de tuin en duivelsnaaigaren.

De Germanen beschouwden de hondsdraf als een heilmiddel met een zeer brede werking, zowel in lichamelijke als spirituele zin. De blauwe kleur van de bloempjes werd door de Germaanse kruidenvrouwen in verband gebracht met de bliksem, zodat de hondsdraf aan de dondergod Donar was gewijd. Na de kerstening van deze streken werden dit soort verhalen langzaam maar zeker naar de achtergrond verdrongen. Dat kon echter niet voorkomen dat met name de boerenbevolking door de eeuwen heen heeft vastgehouden aan dit soort oeroude legenden.

Onze generatie, die opvallend snel de band met de natuur heeft verloren, kent die verhalen niet meer. Maar bij oudere mensen en, naar mij het meest is opgevallen, bij oudere vrouwen, kon je in de vorige eeuw over kruiden nog allerlei verhalen optekenen.

Zo hoorde ik van mijn moeder (1912-1994) dat de jonge blaadjes van hondsdraf in haar jeugd werden verwerkt in de zogenaamde voorjaarskruidensoep, die versterkend en heilzaam zou werken.

Op een dag, zo zegt de christelijke legende, had Petrus veel kiespijn. Christus plukte drie takjes hondsdraf en liet Petrus er op kauwen. Binnen enkele minuten was de pijn over.

BOTERBLOEM

(Ranunculus)

In de flora tel ik al gauw een tiental inheemse soorten van de boterbloem. Voor de tekening is mijn vrouw uitgegaan van de gulden boterbloem.

De boterbloem stond vroeger centraal in een zeer oud gebruik, dat alles van doen heeft met het begin van de meimaand. Het verhaal speelt in een tijd dat de keuterboeren in de Kempen over één, hooguit twee koeien beschikten. Eén van die twee werd bovendien vaak voor de ploeg gespannen, zodat de melkproductie zeer gering was. Zuivel was toen van direct levensbelang: boter, kaas, karnemelksepap.

In de zogenaamde Walpurgisnacht, de nacht van 30 april op 1 mei, kwamen de heksen bij elkaar om al dansend en zingend de nodige krachten te verzamelen voor hun kwaadaardige werk in de zomer. Werkelijk alles liep in die nacht de kans om behekst te worden. In veel streken, zo ook in de Kempen, was het uitsluitend de dorpsherder die iets tegen die hekserij kon inbrengen. Daartoe was er een ritueel uitgedacht, dat zorgvuldig uitgevoerd diende te worden. Voor dag en dauw ging de herder op de eerste mei naar een plek buiten het dorp, waar vogelkers groeide. De twijg van de vogelkers waarop de eerste zonnestraal viel, sneed hij in één keer af met zijn scherpe mes. Hij bracht de twijg naar een boer die een eenjarig kalf had. Met de twijg sloeg hij het kalf driemaal hard op het achterwerk en prevelde de geijkte formule. Daarna kreeg hij van de boerin zoveel eieren als er nog blaren aan de twijg zaten. De volgende dag reeg hij de eierdoppen samen met boterbloemen aan de twijg en hing het geheel in de potstal bij de koeien. Men was er heilig van overtuigd dat door dit heidens ritueel de koeien van heel het dorp gespaard zouden blijven van hekserij en het hele jaar veel melk zouden geven.

Kempische volksnamen: hanenvoet en kraaienvoet.

DOTTERBLOEM

(Caltha palustris)

In het klaslokaal van de school hing een gekleurde plaat met de titel: voorjaar aan de waterkant. Met de voeten in het water stond daarop ondermeer de dotterbloem afgebeeld. Op een woensdagmiddag eind maart, het moet ergens in 1950 of 1951 zijn geweest, vond ik met mijn broer Jan dotterbloemen in een brede, ondiepe sloot. We vertelden het trots aan de meester en wezen op de gekleurde plaat. Maar de meester geloofde ons niet. "Het is nog veel te vroeg in het jaar," zei hij. De volgende dag kwamen wij met een van de dotterbloemen naar school, maar óók met de flora van vader. De meester gaf ruitelijk toe, dat hij ongelijk had.

De naam dotterbloem (in de Kempen dobbele bótterbloem) komt van het Middelnederlandse dodder, wat de oude vorm is van dooier. Dotterbloem betekent dus dooierbloem en dat klopt, want de bloemen hebben exact de kleur van een eierdooier.

In de bloemsymboliek zou de dotterbloem, aan een vrouw geschonken, staan voor ondankbaarheid en kinderachtigheid.

De dotterbloem heeft een dikke wortelstok. De stengels zijn hol. Sommige liggen op de grond, andere staan rechtop. De bladeren zijn hart- tot niervormig.

De bloemen zijn inderdaad dooiergeel van kleur en hebben geen kroonblaadjes. Wel 5 tot 8 kelkblaadjes. De bloeitijd valt van maart tot mei, soms bloeit ze nog een keer in het vroege najaar. Het is een plant van vochtig weiland, waterkanten en moerassige plaatsen.

Om hun honing en stuifmeel worden de bloemen door allerlei insecten bezocht, vooral vliegen, kleine kevers en bijen met een korte tong, maar ook door een vlindertje, dat met zijn kaken eerst de helmknoppen doorbijt om van het stuifmeel te kunnen eten.

KLAPROOS

(*Papaver rhoeas*)

In dit verhaaltje gaat het tegelijkertijd over de klaproos en de slaapbol (*Papaver somniferum*), mede omdat ze in de volksmond vaak in één adem genoemd worden. Als ik het woord klaproos hoor, komt me een jeugdbeeld voor ogen, dat alles heeft van volmaakte schoonheid: een zomers roggeveld met aan de rand bloeiende klaprozen en korenbloemen. Als kind plukte ik vaak een boeketje, want ik wist dat ik er mijn moeder een groot plezier mee deed.

De naam klaproos (in de Kempen: kollenbloem, donderbloem, heul, olieknop en oliekop) zou wel eens afgeleid kunnen zijn van een kinderspel: je plukte een bloemblaadje van de klaproos, je blies het blaadje op in je vuist totdat het, als een papieren zakje, klapte.

De slaapbol staat in de bloemsymboliek voor slaap en alles wat vredig en rustig is. Dat heeft natuurlijk alles te maken met de slaapverwekkende eigenschappen van de plant. De klaproos is het symbool van hoogmoed en ijdelheid, vanwege haar pronken in de graanvelden.

Dit laatste was aanleiding voor een mooie legende.

Nadat God haar geschapen had, bleef de klaproos zichzelf de godganselijke dag ophemelen: wat ben ik toch mooi, wat heb ik toch een mooie rooie hoed, niemand is zo mooi als ik. Dat begon God te vervelen en hij gaf de duivel toestemming er iets aan te doen, als hij de klaproos maar niet vernietigde.

De duivel pakte de plant even vast en meteen kwamen er zwarte schroeivlekken op de bloemblaadjes. Sindsdien draagt elke klaproos de vingerafdrukken van de duivel met zich mee. In de bloementaal betekent klaproos in de eerste plaats *troost* en in tweede instantie *traagheid* - ik laat mij niet haasten -, want ze remt de groei van het koren.

Van de zaadbollen van papavers werd vroeger een soort pap gemaakt, die gevoerd werd aan kinderen, opdat ze beter sliepen. Geloof maar dat het hielp!

KORENBLOEM

(*Centaurea cyanus*)

De korenbloem is een van die planten die ik steeds vaker mis in de natuur. In mijn jeugd groeide ze in het koren, op braakliggend terrein en zelfs in moestuinen. Door andere landbouwtechnieken is ze in veel streken nu zeldzaam geworden.

De korenbloem komt over de hele wereld voor. Ze ontstond kort na de laatste ijstijd in de steppen, dus ruimschoots voordat de graancultuur in onze streken opkwam.

In de bloemsymboliek staat de korenbloem voor *trouw* en *hoop*. In de bloementaal verwijst ze naar fijngevoeligheid of welgevoeligheid, maar ook wel naar gelukzaligheid, gezien de hemelsblauwe kleur.

Bij Middeleeuwse Nederlandse schilders was de korenbloem het zinnebeeld van de kuisheid van de maagd Maria.

De centauren, een legendarisch ruitervolk uit de Griekse mythologie, gebruikten ondermeer ook de korenbloem om er wonden mee te genezen. De Romeinen dachten dat het verbranden van korenbloemen slangen verjoeg.

In katholieke streken ontbreekt de korenbloem nooit in de zogenaamde kruidwis (een tuil van bloemen en kruiden), die in huis werd opgehangen om o.a. blikseminslag te voorkomen.

Ook in liefdesvoorspellingen speelde de bloem een grote rol. Je snijdt twee bloemen af die nog in de groene kelkbladen zitten en je bewaart die op je hart. Als er één bloem opengaat, dan komt de liefde maar van één kant. Als de knoppen allebei ontluiken, dan is de liefde wederzijds.

Met name in de Kempen gebruikte men de korenbloem (rogbloemen, korenblauw) tegen neusbloedingen door de bloem in de linkerhand te houden en hardop te zeggen:

met deze bloem in de hand
zinkt vuur in bloem en plant,
en heftig bloed staat stil,
al om Jezus Christus' wil.

GRASKLOKJE

(*Campanula rotundifolia*)

Ik zal een jaar of zes zijn geweest. Onder de hoede van mijn oudste zus speelden wij, broertjes en buurkinderen, in en bij de zomerse beek. We gooiden elkaar met water, probeerden de beek "af te dammen" of zaten elkaar achterna op de oever. Opeens viel mijn oog op een klein, blauw klokje tussen het gras. "Kom 's kèke wa'n schón bluumke," riep ik enthousiast. Een van de oudere jongens bukte zich, plukte het bloempje af en gooide het in de beek. "Doar gi oew bluumke," zei hij pesterig. Misschien ben ik vanwege dat soort gebeurtenissen later wel gedichten gaan schrijven. Maar goed.

Vele jaren later ontdekte ik in een weiland vlak langs de weg een hele populatie grasklokjes en ik herinnerde me bovenstaand verhaal. Telkens als ik er passeerde op mijn zomerse fietstochten, keek ik naar de plek waar de grasklokjes stonden. Maar op een dag zag ik dat er op die plaats gebouwd ging worden. Ik haalde thuis een schop, groef een paar plantjes uit en zette ze in de tuin. Al meer dan 25 jaar geniet ik nu vanaf half mei tot ver in het najaar van mijn eigen grasklokjes.

In de bloemsymboliek noch in de bloementaal vond ik ook maar één zinsnede over het grasklokje. Daarom zeg ik zelf maar, dat het bloempje staat voor tederheid en kwetsbaarheid en dat het innigheid voorzegt.

Het steeds zeldzamer wordende en terecht beschermde grasklokje groeit op grazige plaatsen, zoals weilanden, op de oevers van beken, maar ook in bermen. De bloemen zijn blauw, soms licht, soms donker. De stengelblaadjes zijn smal, maar onder aan de plant zitten ronde of hartvormige blaadjes.

Het is als geneeskruid niet veel gebruikt, al werd het soms toegepast bij vallende ziekte (epilepsie). Het volksgeloof wil, dat het gaat onweren als je een grasklokje plukt.

KLEINE KLIS

(Arctium minus)

Slechts één keer tijdens mijn zoektochten naar Kempische planten in de tachtiger jaren van de vorige eeuw, heb ik de kleine klis aangetroffen. Ze groeiden in een tamelijk grote groep bij elkaar aan de oever van een beek (Tongelreep), vlakbij een stenen brug. Telkens als ik die brug daarna passeerde, keek ik of mijn klissen er nog stonden.

Op een goede dag moest ik weer eens constateren dat mijn eerbied voor de natuur niet door iedereen gedeeld wordt. Onder leiding van twee toch verstandig ogende leiders probeerde een scoutinggroep middels twee in de grond geslagen palen en een lang touw de beek over te steken. Ongelukkigerwijs precies op de plaats waar mijn klissen stonden. Ze waren helemaal vertrapt en platgewalst, zodat ik het ergste vreesde voor mijn toch steeds zeldzamer wordende plant.

Een paar weken later was de schade echter voor een groot deel hersteld en naar mijn beste weten staan de klissen er nog altijd.

In mijn jeugd kwam de kleine klis nog veel algemener voor. Wij spraken van klitten of van kernisgasten. Dat had te maken met het feit dat de bloemkorfjes over weerhaakjes beschikken, zodat de korfjes gemakkelijk aan iemands kleren of aan de vacht van dieren blijven kleven. Op die manier verspreidt de klis haar zaden. Wij bekogelden er elkaar mee of we probeerden de bloemkorfjes in het bij voorkeur lange haar van de meisjes te mikken. Het was overigens een hele klus om de klissen uit bijvoorbeeld een wollen trui te halen.

Met name de wortelstok werd in de volksgeneeskunde gebruikt tegen koorts en als bloedzuiverend middel. Mogelijk omdat de wortelstok op een penis lijkt, werd de gemalen wortel aangewend bij bepaalde geslachtsziekten.

Volgens het volksgeloof verdreef de wortelolie ratten en heksengespuis.

MARETAK

(*Viscum album*)

Hoewel de maretak (vogellijm, misteltak, duivelsnest, heksenbezem) hoogstzelden in de Kempen voorkomt (ik zag er een paar in een boomgaard op een appelboom, maar die waren er mogelijk "kunstmatig" aangebracht), kan ik in deze reeks niet om deze heel bijzondere plant heen.

Er is nauwelijks een plant die de volksfantasie zo op hol bracht als de maretak. Die fantasie leverde overigens een aantal prachtige mythologische verhalen op. Het verhaal dat ik u vertel stamt uit de Germaanse mythologie en gaat over Balder, de god van ondermeer het licht. Als lieveling der goden stond hij hoog in aanzien. Om hem onsterfelijk te maken, moesten alle dode en levende dingen aan de goden beloven, dat ze Balder geen kwaad zouden doen. Maar de goden vergaten het aan de maretak te vragen. Loki, een boze geest, was jaloers op Balder. Hij kwam erachter dat de maretak geen gelofte had afgelegd en hij sneed van deze plant een pijl, die hij aan Hödur gaf, de blinde broer van Balder. Hödur hief zijn boog, terwijl Loki zijn hand bestuurde: Balder werd in het hart getroffen en stierf.

De naam maretak staat in verband met duivelse zaken: *de mare (nachtmerrie) die 's nachts de slapenden berijdt*. De maretak ontstaat daar, waar de mare op de tak gezeten heeft om uit te rusten.

Het volksgeloof zei dat je, als je veel vogels wilde vangen, een vleugel van een zwaluw samen met een maretak in een boom moest hangen. Alle vogels uit de verre omtrek zouden die avond in die boom komen vergaderen. De naam "vogellijm" wijst erop, dat men lijm maakte van de kleverige bessen om vogels mee te vangen.

De maretak was zeer geschikt als wichelroede, vooral als hij op een hazelaar groeide. Je kon er schatten mee opsporen.

PERZIKKRUID

(Polygonum persicaria)

Het perzikkruid komt algemeen voor op bouwland. De stengels gaan recht omhoog en zijn voorzien van gekartelde, vliezige knopen. De lancetvormige bladeren hebben vaak een donkere vlek. De stengels zijn met veel rood doorlopen. De bloeitijd valt van juni tot aan de eerste nachtvorst.

In de loop van duizenden jaren ontstonden er heel wat sagen en legenden rond deze plant, vooral vanwege de vlek op elk blad en haar rode uitstraling, die het volk aan bloed deed denken. Enkele van die verhalen schreef ik voor u op. "Toen Jezus stierf aan het kruis, rouwde heel de natuur, behalve het perzikkruid. Als straf kreeg het een zwarte vlek op de bladeren, een verwijzing naar de weigering om te treuren." In veel streken wordt het kruid dan ook Jezusgras of Christuskruid genoemd.

"Maria sneed zichzelf eens in de vingers. Met zijn bladeren ving het perzikkruid een paar bloeddruppels op en bewaarde ze vol eerbied."

"Satan was op zoek naar bepaalde kruiden om een zalfje te maken, maar hij kon het perzikkruid niet vinden. Later, toen het al veel te laat was, kwam hij het kruid toevallig tegen. Woedend kneep hij in het blad van het kruid. De vlek die daardoor op het blad ontstond, is de plek waar Satan het kneusde en het op die manier verdoemde tot een nutteloos onkruid."

Hier en daar wordt de plant ook vlooiënkruid genoemd. In de Kempen spreekt het volk van rits, ritsie, ritsel of bloedblad. Het afreksel van blad en stengel kan gebruikt worden tegen vlooiën en ander klein ongedierte. Datzelfde afreksel werd aangewend tegen ondermeer jicht, scheurbuik, aambeien en bij bloedverlies.

Omdat het bij veel ziektes hulp bood, kreeg het perzikkruid in de bloementaal de betekenis van *herstel: ik zal je heler zijn*.

ADDERWORTEL

(Persicaria bistorta)

Alles wat ook maar in de verste verte met het moeras te maken had, stond vroeger in een kwaad daglicht. Dat werd dubbel zo erg, als er ook nog iets in de naam voorkwam, dat aan een slang deed denken, zoals bij de adderwortel. Dan was het bewijs van het verbond van de plant met de duivel of met heksen dubbel en dwars geleverd.

"Deze plant komt in Nederland het meest voor op beekoevers in Noord-Brabant op een vochtige, voedsel- en humusrijke bodem", zo lees ik in de Flora van de Lage Landen van Jan Marijnissen, uitgegeven door Tirion in Baarn. "In België is de plant algemeen in de Ardennen en zeldzaam in de Kempen. De adderwortel dankt haar naam aan de gedraaide dikke wortelstok, die ondiep onder de grond ligt." De adderwortel wordt 30 tot 120 cm hoog en bloeit van mei tot augustus.

De wortelstok is tweemaal gedraaid en lijkt op het esculaapteken, dat artsen op hun auto hebben. De Griekse god van de geneeskunde, Aesculaap, wordt vaak samen met een slang afgebeeld. Vandaar.

Rembert Dodoens (1517-1585), de bekende plantkundige, spreekt van bloedt-cruidd. Adderwortel stelt volgens Dodoens *allerhande bloetganck als de maendtstonden der vrouwen, en gheeneest de roodmelizoen (dysenterie) ende gheswillen van de amandelen ende keel omliggende deelen des mondts*. Als het sap van adderwortel en weegbree samen gedronken wordt, helpt dat tegen bedplassen, schreef Dodoens nog. Bij onderzoek bleek later dat hij gelijk had!

De adderwortel is een zeldzame plantensoort van moerassige graslanden en van vochtige bossen. De kromme wortelstok lijkt volgens het volksgeloof op een adder.

VARKENSGRAS

(Polygonum aviculare)

Telkens als ik varkensgras zie, moet ik aan het voetbalveld in Westerhoven (ZSC) denken, waar ik als jongen en jongeman veel tijd heb doorgebracht. Met name in beide strafschoopgebieden groeide het taaie onkruid overvloedig. Soms bleef je er tijdens een wedstrijd met de noppen van je voetbalschoenen achter haken, zodat je, schijnbaar zonder aanleiding, kwam te vallen. Vanuit het publiek kon je dan van spottend gelach verzekerd zijn: *hij kan zò nie ins overènd blève!*

In elke flora staat, dat het varkensgras bij voorkeur groeit op veelbetreden plaatsen, zelfs tussen de voegen van straattegels. Een voetbalveld is voor dit kruid dan ook een zeer geschikte plek.

Van de Vlaamse dichter Guido Gezelle is het volgende kwatrijn:

*Hoe zeer is, op den rand weerom
des wandelpads, mij willekom
het kreupel gers, dat al zijn macht
te kruipen voor mijn voeten tracht.*

De bloempjes van varkensgras staan in de bladoksels. De stengels liggen meestal op de grond. Het is een der oudste geneeskruiden, hoofdzakelijk aangewend bij tering (tuberculose). Verder heette het te helpen bij nier- en maagkwalen. Van de hele plant werd thee getrokken, die de zieke te drinken kreeg.

In de Kempen noemt men de plant hier en daar ook wel "overschoon".

In de Middeleeuwen noemde men het een hellekruid, dat hielp tegen gif en slangenbeten. Je moest de plant dan wel met de linkerhand plukken, anders verloor ze haar kracht. Dronk je het sap, dan kon je erg goed met vrouwen converseren!

HERDERSTASJE

(Capsella bursa-pastoris)

Het herderstasje is een echte wereldburger. Oorspronkelijk groeide het alleen rond de Middellandse Zee, maar, geholpen door het intensieve menselijke verkeer, ging het de hele wereld over.

Dit sterke kruid groeit en bloeit nagenoeg het hele jaar. In hoogte varieert de plant van enkele centimeters tot een meter, afhankelijk van de vruchtbaarheid van de bodem en het licht. Je kunt het overal tegenkomen. Ik zag het zelfs eens op het dak van een schuur.

Dat het herderstasje zoveel bijnamen heeft, ook in de Kempen, duidt erop, dat het altijd een bekende en veelgebruikte plant is geweest: bloedkruid, ganzentong, armoede, lepeltjesblad, lepeltjesdief en potlepels, om er maar eens een paar te noemen.

De wetenschappelijke naam betekent letterlijk (en nogal dubbelop) tasje, beurs-van-de-herder. Dat slaat op de vorm van de vruchtjes, die met de nodige fantasie wel iets weg hebben van de ouderwetse (geld)buidel die herders vroeger droegen.

Het herderstasje behoort tot de meest algemene (on)kruiden in Nederland en België. Het houdt van een droge standplaats, bij voorkeur in de volle zon. Het gewoon herderstasje blijkt een middel bij uitstek tegen menstruatiestoornissen, bloedingen van de baarmoeder en bloedneuzen te zijn. Vandaar de naam bloedkruid.

Een oude sage: *er was een herder die veel van planten wist. Hij was zo vaak met planten bezig, dat de wolf alle kans kreeg om zijn schapen te roven. Toen hing hij de hele kudde een krans van herderstasjes om de nek. Vanaf dat moment had hij geen last meer van de wolf, omdat de schapen onzichtbaar waren geworden.*

Als kinderen vertelden wij elkaar, dat de kabouters pap aten met de lepeltjes die aan de bloemstengels van de plant zitten.

BOLDERIK

(Agrostemma githago)

De bolderik roept bij mij enige verwarring op. In de flora van de Lage Landen staat dat de plant zeer zeldzaam is in Nederland en dat ze alleen nog in Zuid-Limburg en hier en daar in de duinen voorkomt. In het boek "De Geurende Kruidhof" (1941), dat ik van mijn vader heb geërfd, heet het een plant die heel algemeen voorkomt in korenvelden, zowel op zand- als kleigrond. Ik houd het er maar op, dat die zeldzaamheid te maken heeft met veranderingen in de landbouw.

Bij het lezen over de bolderik kwam het heimwee weer eens volop in mij boven. Ik bedoel dan het heimwee naar wandelingen tussen uitgestrekte roggevelden door, vlak voor de oogst, als het ruisen van de al zware halmen je vertelde van de rijkdom die de rogge bracht. Maar ik dacht ook aan het zweet dat de maaier en de bindsters moesten laten. Dan pas kwam het grote moment dat de volgeladen, platte wagen door het zware paard naar huis werd gedaan, waarna de schoven zorgvuldig op de schelft werden getast.

Samen met ondermeer de klaproos en de korenbloem hoort ook de bolderik thuis tussen het koren. De plant zoekt steun bij de korenhalmen en die heeft ze hard nodig, omdat ze anders omvalt.

De boeren waren overigens niet gelukkig met de bolderik, want de zaden zijn behoorlijk giftig. Als ze met de rogge worden meegemalen, maken ze ook het meel giftig. Vroeger gold de plant dan ook als een echt duivelskruid.

De bolderik is een grijzige, viltige plant van ongeveer 60 cm hoog. De bloemen zijn purperkleurig rood, de bladeren lang en smal. De bloemen staan opvallend hoog en alleen op de steel en doen vaag aan een roos denken.

Het groot aantal volksnamen duidt er al op, dat de bolderik vroeger enige faam genoot, of, beter gezegd, berucht was: akkerbloem, korenroos, kruk en roggebloem, om er enkele te noemen. In de Kempen: bolderd en steekneusje, maar ook slet (die overal tegenaan hangt).

Uit mijn aantekeningen blijkt, dat ik in 1985 nog vier meldingen kreeg van plaatsen waar de bolderik in de Kempen voorkwam.

ZEEPKRUID

(Saponaria officinalis)

Toen ik in de tachtiger jaren van de vorige eeuw voor het eerst zeepkruid ontdekte langs de oude, opgeruimde spoorlijn tussen Valkenswaard en Achel, dacht ik met een mij onbekend soort koekoeksbloem te doen te hebben. Thuis wees de ouwe trouwe flora me de juiste weg.

Zeepkruid bloeit van juli tot september. De bloemen zijn wit, roze of rood, of zelfs paarsig, wat alles te maken heeft met de structuur en de samenstelling van de bodem. Er zit veel nectar in de bloemen. Die nectar ligt echter zo diep in de bloem verscholen, dat er de lange tong van een vlinder voor nodig is om ervan te snoepen. Imkers kijken daarom niet om naar de plant.

Voorals lang de grote rivieren is zeepkruid in Nederland algemeen, maar het is eveneens niet zelden te vinden in open wegbermen en langs spoordijken.

Er bestaan nogal wat gekweekte variëteiten van het zeepkruid, die het heel goed doen in borders en rotstuinen. Het zijn zondermeer fraaie planten, waar je lang plezier van kunt hebben. In mijn onbezonnenheid heb ik eens geprobeerd wild zeepkruid over te planten in mijn tuin. Het werd een groot fiasco!

Met name wilde planten zijn zeer gevoelig voor het soort grond, waar ze in terecht komen en het vereist deskundigheid om te weten wat kan en niet kan. Ik had mijn lesje in ieder geval geleerd.

De wortelstok van de plant bevat het licht giftige saponine, dat vroeger werd aangewend tegen allerlei vormen van huidziekten.

De Griek Hippocrates kende de plant al. De in stukken gesneden wortel gaat schuimen als zeep, als je die met water vermengt. Schapenwol gewassen met dit middel zou veel zachter en witter worden. Ook werden er stoffen mee gewassen die snel verbleekten, waardoor de kleur beter en langer behouden bleef.

WILDE AKELEI

(Aquilegia vulgaris)

Het is nagenoeg uitgesloten dat je in de Kempen de wilde akelei aantreft. Groot is echter de kans, dat je tegen een verwilderd exemplaar oploopt. Dat is ook meteen de reden dat ik de plant in dit boek een plaatsje heb gegeven. De wilde akelei komt volgens de boeken binnen Nederland alleen nog voor in Zuid-Limburg, en dan nog in beperkte mate. De plant groeit in het bos en onder struiken op natte, voedselarme grond. De wilde vorm heeft dieppaarse bloemen, de verwilderde vorm roodpaars of wit. Ze groeit op grazige plekken in de schaduw, zoals bosranden en op lichtere plekken in het bos.

Vroeger moet de plant ook al in de Kempen voorgekomen zijn, want er zijn hier volksnamen: klokjesbloem, pantoffelbloem.

Het sap van de akelei is licht giftig en werkt bedwelmend. Nog in de achttiende eeuw werden de zaden aangewend tegen geelzucht en verstoppingen van de darmen. In de zestiende eeuw maakten kruidkundigen een drankje van de wortel om mannen hun potentie terug te geven, als ze die door hekserij waren kwijtgeraakt. Ook kon de man daartoe zijn penis wassen met het sap van de akelei.

De grote bloemen ruiken lekker. De kroonbladen lopen meestal uit in een haakvormig gekromd spoor, dat hol is. De wetenschappelijke naam *aquilegia* is afgeleid van *aquila*, dat adelaar betekent en verwijst naar de kromme snavel van deze vogel. Ook het spoor van de bloem is krom, zoals de bek en de klauwen van de adelaar.

De plant staat in de bloemsymboliek voor *ootmoed* en *liefde*. Ook voor de Nederlandse schilders in de Middeleeuwen is de akelei het zinnebeeld van ootmoed. Op die schilderijen is ze vaak het kenmerkende attribuut van Maria.

In de bloementaal verwijst de akelei naar dwaasheid, mogelijk omdat de bloem enigszins doet denken aan een narrenkap.

MONNIKSKAP

(Aconitum napellus)

Ik neem de vrijheid om de gele en de blauwe monnikskap over één kam te scheren. De gele variëteit is de wilde en meteen ook de meest giftige. Maar ook de blauwe is giftig genoeg om er voorzichtig mee om te springen. De monnikskap heeft veel volksnamen, waarvan ik er twee zal noemen: duivelskruid en wolfsdood. De Kempische volksnamen gaan een heel andere kant op: paterskop en paapmuts.

Volgens de Griekse sage ontstond de monnikskap uit het speeksel van de hellehond Cerberus, dat op de aarde drupte toen Heracles hem met geweld uit de onderwereld verdreef.

Naar de oude meesters zeggen, is het raadzaam geen bijen te houden op plaatsen waar veel monnikskap groeit, omdat ook de nectar giftig is. Alleen de tuinhommel, die overigens immuun is voor het gif, kan bij de nectar komen, dankzij haar lange tong. Andere hommels en bijen moeten eerst een gaatje in de kap bijten, zodat ze bij de lekkernij kunnen. De uit de nectar gewonnen honing is eveneens giftig!

De monnikskap is behoorlijk uit de kluiten gewassen. De bladeren zijn diep ingesneden. De bloemen hangen in ijle, gele of blauwe, trossen aan de plant. De gekweekte vorm in tuinen kan ook witte of blauw met witte bloemen hebben. Deze vorm is minder giftig dan de wilde, maar ik blijf waarschuwen! Zelfs bij het plukken kunnen zwellingen ontstaan op de handen en bij inwendig gebruik verlamt de tong en het slikken wordt bemoeilijkt. Vroeger smeerde men het gif aan de pijlpunten, voordat men met pijl en boog op wolvenjacht ging.

In de Middeleeuwen maakten heksen en magiërs maar al te graag gebruik van de giftige eigenschappen van de plant. Bij hun bezweringen en in de zogenaamde heksenalf mocht de monnikskap nooit ontbreken.

STINKENDE GOUWE

(Chelidonium majus)

Gezien het grote aantal volksnamen geniet of genoot de stinkende gouwe grote bekendheid: goudkruid, ogenklaar, schilkruid, vuurkruid, zwaluwkruid, schiewortel en groot schelkruid. In de Kempen: scheldkruid, wrattenkruid en kruip-door-de-tuin.

Overal langs heggen en wegen en onder kreupelhout, tot in de grote steden toe, kun je de plant aantreffen. De gele, onopvallende bloempjes, staan in schermen. De bloeitijd valt van mei tot in de herfst. Als je een takje van de plant afbreekt, komt er een geelbruin sap uit, dat zwak giftig is.

De sage vertelt dat de stinkende gouwe ontstond uit het sap van de slangenkop, toen Christus die verpletterde. Dat giftige bloed is het sap van de stinkende gouwe geworden.

Door het sap om de andere dag op een wrat te smeren, zou dat aangroeiSEL binnen een week verdwijnen, zo zegt het volksgeloof. Maar ik heb proefondervindelijk vastgesteld, dat dit niet opgaat, althans niet voor mij en mijn naaste familie.

Zo zie je maar weer, dat het niet altijd waar is, wat er over planten wordt gezegd en geschreven.

Dat zal zeker ook gelden voor de volgende overtuiging, die stamt uit het volksgeloof, maar die zo merkwaardig is, dat ik niet kan nalaten haar te vermelden: *wie de plant bij zich draagt, samen met het hart van een mol, is van ziekte en ongeluk gevrijwaard!*

Tot slot nog iets over de wetenschappelijke naam van de stinkende gouwe: Chelidonium. Die naam zou als volgt te verklaren zijn, beweren de geleerden: chelidon betekent in het Oudgrieks zwaluw en donum wil zeggen: geschenk. Samen kom je dan tot de betekenis: geschenk van de zwaluw. Daar wil mee gezegd zijn, dat de plant begint te bloeien bij de terugkomst van de zwaluwen in de lente en dat de plant afsterft als de zwaluwen vroeg in de herfst weer vertrekken. En dát klopt in ieder geval wel zo ongeveer.

SLAAPBOL

(Papaver somniferum)

Ter opening een kenmerkend, veelbetekenend gedicht van H el ene Swarth:

*Doch in den zwarten slaapbol schuilt en wacht
Het koninklijk geschenk, dat God wou geven
Zijn arme kinderen schreiende in de nacht:
Heulsap voor pijn en de een'ge troost van 't leven:
Slaap...daarom wil ik hoogmoed u vergeven,
O bloem van deernis, die vergeten bracht.*

Deze medicinale plant is al meer dan 5000 jaar als zodanig bekend. Oorspronkelijk stamt ze van Zuidoost-Europa. Van hieruit verspreidde de plant zich over Europa en men ging haar zelfs kweken. Zodoende komt ze nu, in verwilderde vorm, ook voor in onze streken. Het is een groenblauwe plant met grote, witte, gele, paarse, violette of lila bloemen.

Er zijn drie Kempische volksnamen: heul, olieknop en maanzaad.

Bij de oude Grieken was de plant het zinnebeeldig attribuut van Morpheus, de god van de slaap. In die tijd was de slaapbol dus al een bekend verdovend middel, hoewel ze toch meer voor de olie werd gekweekt, waaruit verf werd bereid.

Pas veel later werd ontdekt dat juist het melksap van de plant het best als verdovend middel toegepast kan worden. Met name uit de jonge vrucht wordt wit sap gewonnen, dat in de open lucht snel stolt. Dit bittere, stinkende sap veroorzaakt een aangenaam slaapgevoel en werkt pijnstillend. Als je grote hoeveelheden gebruikt, kan dat de dood betekenen. Het sap heet opium. Het is te verwerken tot morfine, dat een brede medicinale toepassing kent. Denk maar aan de duizenden mensen die het moeten gebruiken om een hevige, chronische pijn een beetje draaglijk te maken.

GEWONE DUIVEKERVEL

(*Fumaria officinalis*)

De duivekervel is een algemene soort langs wegen, in ruigten en op cultuurgrond, zoals moestuinen. De plant wordt 20 tot 50 cm hoog. Ze is makkelijk te herkennen aan de fijnvertakte bladeren en de violette bloempjes.

In de oude geneeskunde werd het kruid, dat vooral in de maand mei verzameld diende te worden, tegen allerlei kwalen gebruikt, zoals waterzucht, schurft, scheurbuik, geelzucht, rode oogranden en aanbeien. Tvenaars en heksen maakten er vaak gebruik van voor hun kwalijke praktijken. Ze wierpen de plant in hun offervuur, zodat de rook andermans ogen deed tranen en ze zichzelf onzichtbaar konden wanen.

Tijdens het wieden zochten boerendochters naarstig naar de duivekervel. Als ze een plantje vonden, stopten ze het in hun keurslijfje. Ze waren ervan overtuigd, dat ze, op weg naar huis, hun toekomstige man zouden tegen komen.

Ook Dioskorides schreef dat de rook en het sap van de duivekervel de ogen hevig doen tranen. *Fumaria* is afgeleid van het latijnse *fumus* = rook.

Men dacht lange tijd, dat de plant ontstaan was uit de rook van de aarde en in het Middenlands heette ze dan ook *eertroock*. Ook meende men dat de plant, die op akkers groeide, zo genoemd was, omdat ze al het stof van het land leek vast te houden. Als je de plant een stoot gaf, verdween het stof als rook. Een andere verklaring van de naam is, dat men dacht onzichtbaar te worden door met rook omgeven te zijn. Vandaar dat bovengenoemde tovenaars en heksen er wel wat in zagen.

Vroeger werd het aftreksel van de plant wel aangewend bij staar, maar het werd eveneens aanbevolen als gezichtswater: je zou er een gezonde blos van op de konen krijgen.

DUIZENDBLAD

(Achillea millefolium)

Het duizendblad komt in de Kempen in zo'n overdadige hoeveelheden voor, dat veel mensen de plant volledig over het hoofd lijken te zien. Waarschijnlijk vanuit de gedachte: wat overal groeit, kan niet bijzonder zijn. Je ziet het duizendblad letterlijk overal: in bermten, op braakliggend terrein, langs sloten, in grasland. Toch is het een heel bijzondere plant, die al in de oudheid gewaardeerd werd om haar medicinale mogelijkheden.

In de Kempen noemen we dit kruid ondermeer hazegerf, rijstepapbloem, gerwe en paddestoel. De laatste twee vanwege het uiterlijk van het kruid.

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam verwijst naar Achilles, een van de belangrijke figuren uit de Griekse mythologie. Met het *duizendblad*, waarvan hij de bladeren fijnkneep, stelpde hij het bloeden van een vriend, die door een ijzeren speer gewond was. Het tweede deel betekent letterlijk duizendblad. Die naam heeft te maken met het feit, dat het blad zo diep is ingesneden, dat je de indruk krijgt, dat er ontelbaar veel kleine blaadjes aan de plant zitten.

In de volksmond spreekt men van soldatenkruid of oorlogskruid, omdat er tijdens bloedig uitgevochten veldslagen veel wonden van soldaten mee genezen zijn. Een bijkomstig voordeel was, dat het meteen bij de hand was op de slagvelden.

Door het onder de drempel van de huisdeur te leggen, voorkwam je, zo meldt het volksgeloof, dat heksen of duivels ongevraagd binnenkwamen. In de kruidwis, een tuil kruiden die beschermt tegen b.v. blikseminslag, zit ook duizendblad.

Een op de christelijke traditie gebaseerde legende zegt, dat Jozef zich tijdens het werk met de beitel verwondde. Hevig bloedend liep hij naar Maria om er een doekje om te laten doen. Maar Jezus plukte wat duizendblad, kneep de blaadjes fijn en deed ze om de gewonde vinger. Het bloeden was meteen over.

WATERKERS

(Nasturtium microphyllum)

Eerlijk gezegd voel ik me een beetje onzeker over de juiste benaming van de te beschrijven plant. Ik doel op de waterkers die volop voorkomt in Kempische beken en sloten, maar ik aarzel m.b.t. de wetenschappelijke naam.

Eén bijzonderheid wil ik graag kwijt. Een van de beken rond Valkenswaard heet Keersop. Dat woord schijnt te komen van *Kersapa*. Dat zou zoiets als *water rijk aan kers* betekenen. Duidelijk is in ieder geval, dat de jagers en verzamelaars die na de laatste ijstijd in onze streken pioniers waren, in het voorjaar steeds naar de Keersop kwamen om met de waterkers hun in de winter opgelopen tekort aan vitamine C aan te vullen.

Thuis aten wij in het voorjaar ook wel eens waterkers, die we, als een soort sla, met wat lange tanden naar binnen werkten. Het kruid smaakte nogal bitter, een beetje als radijs. Maar mijn vader zei herhaaldelijk en nadrukkelijk, dat het erg gezond was.

De waterkers is een oud volksgeneesmiddel tegen allerlei onderlijfstoornissen. De thee, van de bladeren getrokken, gold tevens als geneeskrachtig bij longaandoeningen, gezwellen, klieren en wormen.

Waterkers werd ook vaak in brandzalf verwerkt, wat mogelijk weer zo'n typisch volkse aanname is: *water moet wel helpen tegen vuur, koud moet wel helpen tegen heet*.

Om als sla te dienen worden de bladeren van oktober tot april geoogst. Zodra de plant gaat bloeien, worden de bladeren te hard. De smaak is wat scherp. Het is daarom zaak wat citroensap toe te voegen, als de sla eenmaal op je boterham ligt.

Heksen gebruikten de plant om zich iets wederrechtelijk toe te eigenen: *de helft van het uwe is het mijne*, zei de heks, sneed de top van een waterkers en kreeg op die manier de helft van wat ze wilde hebben in de schoot geworpen.

RONDE ZONNEDAUW

(Drosera rotundifolia)

De ronde zonnedaaw kun je met name in de Kempen nog regelmatig aantreffen op natte, voedselarme heidegronden.

Nog tot na de Tweede Wereldoorlog hebben Kempische mensen in groten getale zonnedaaw verzameld voor de farmaceutische industrie. Er werd en wordt een preparaat tegen kinkhoest van bereid. Een tijdlang leek de kinkhoest uitgeroeid, maar nu steekt de ziekte blijkbaar de kop weer op.

De ronde zonnedaaw is gemakkelijk te herkennen aan de haartjes op het blad, die allemaal een druppel aan de top hebben, wat aan dauwdruppels doet denken. Alchemisten in de Middeleeuwen vroegen zich verwonderd af, waarom de plant de dauw zo lang kon vasthouden, zelfs in de brandende zon. Dat wonder bracht hun fantasie behoorlijk op hol. Het gaat bij de zonnedaaw echter niet om dauw, maar om een kleverig goedje, dat de plant door de haartjes afscheidt. Kleine insecten, zoals muggen en vliegen, verkijken zich op de druppels en denken er van te kunnen drinken. Als ze eenmaal vastzitten aan het kleverige spul, begint het blad van de zonnedaaw zich om te krullen en sluit het insect in. Door sappen die de plant daarna afscheidt, wordt het diertje verteerd en opgenomen. Op die manier vult de zonnedaaw de tekorten aan, die, vanwege de voedselarme bodem, wel moeten ontstaan.

Er is een aantal mooie en goed gekozen volksnamen: meerkruid, lopig kruid en heidinnen. In de Kempen: vliegenvanger.

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam komt van het Griekse Drosos, dat dauw betekent. Het latijnse rotundifolia wil zeggen: rondbladig. Er komen in Nederland drie soorten zonnedaaw voor, de ronde, de kleine en de lange zonnedaaw. Vooral de laatste is intussen zeer zeldzaam geworden.

BOSAARDBEI

(Fragaria vesca)

Naar het schijnt komt de bosaardbei in heel Nederland voor op min of meer droge standplaatsen, zowel in de volle zon als op licht beschaduwde plaatsen. Zelf ben ik de plant in de Kempen nooit in het wild tegengekomen, maar dat wil lang niet alles zeggen.

Er zijn nogal wat verhalen geweven rond deze gewilde plant. *Zo zei de zon op een goede dag tegen de bosaardbei: "Je bent ijdel omwille van je mooie, goudgele kopje en daarom wil je graag bewonderd worden." De bloempjes werden erg verlegen en kropen weg tussen de blaadjes. Maar de zon ging door met haar plagerij en probeerde tussen de blaadjes door te gluren. De bloempjes bogen het kopje en werden steeds roder van verlegenheid, zodat ze op een aardbei gingen lijken, die ze verborgen hielden onder het blad.*

Een andere verhaal vertelt waarom de vruchtjes niet tot voedsel kunnen dienen: *er was een kind in het bos aardbeien aan het plukken, toen Maria voorbijkwam. "Wat heb je in je korfje?" vroeg ze. "Niets," antwoordde het kind. Waarop Maria zei: "Als er niets in je korfje zit, zal het voor jou ook niet van waarde zijn." Sindsdien stelt de bosaardbei als voedsel niets voor.*

De thee, van de bladeren getrokken, wordt in de volksgeneeskunde ondermeer tegen jicht, diarree, astma en hoest aangewend.

Die werd gezet van jonge blaadjes, zonder vlekken en niet bestoven door meeldauw.

Dat zal alles te maken hebben gehad met het feit dat de bosaardbei veel vitamine C bevat.

Een aardbei is eigenlijk geen vrucht. De zogenaamde vrucht is in wezen een sappige, vlezige bloembodem met aan de buitenkant de onopvallende vruchtjes.

ZILVERSCHOON

(Potentilla anserina)

Als kind heb ik dit plantje vaak genoeg bewonderd. Op de rivierklei in de boomgaard van mijn vader groeide het in overvloed. De mooie, heldergele bloempjes trokken je blik naar zich toe en de zilverig hehaarde achterkant van de blaadjes vroeg om een bewonderend 'ooh' of 'aah'. Toen mijn vader eens een blaadje omdraaide om ons die zilverige achterkant te laten zien en daarbij de naam noemde van de plant, knikten wij instemmend: de wereld zat eenvoudig in elkaar.

Schrijvend aan de verhalen voor dit boek, denk ik steeds vaker terug aan zulke gebeurtenissen in mijn jeugd, toen mijn vader nog sterk en prominent aanwezig was: alleskunnend en alleswetend. In mijn herinnering behoren deze kleine voorvallen tot de parels van mijn jeugd.

De wetenschappelijk naam van zilverschoon is, vanuit het latijn, vrij te vertalen als "pijnstillend".

Vroeger werd de plant voornamelijk aangewend bij kiespijn. Het zilverschoon behoort tot de "ganzerikken". Blijkbaar zijn ganzen erg verzot op dit kruid. Het volk bedacht een behoorlijk aantal namen voor dit mooie plantje: ganzerik, blik, zilverhout, zuiverschoon, wilde agremoon. In de Kempen komen de volgende volksnamen voor: zilverkruid, rattekruid en molleplant.

Van de rozenfamilie is zilverschoon de meest algemeen voorkomende soort. Aan de bodem waarin ze groeit stelt ze geen hoge eisen. Op schrale zandgrond en in veengebieden zie je haar minder vaak. Wel heeft zilverschoon een voorliefde voor een luchtige, zonnige plaats. Ook in gebieden waar veel gelopen wordt, kan deze sterke plant goed gedijen, al blijft ze daar, om begrijpelijke redenen, vaak kleiner.

De plant wordt ook nu nog gebruikt om krampen en diarree te verhelpen.

VIJFVINGERKRUID

(Potentilla reptans)

Bij de komende twee planten die ik ga bespreken in dit boek zal ik de Vlaamse kruidenmeester Rembert Dodoens (1517-1585) aan het woord laten. Zijn "Cruydeboek", dat in 1554 verscheen, betekende een mijlpaal in de plantkunde. Vooral ook wat de indeling van de planten betreft, was zijn boek baanbrekend.

Maar nu terug naar het vijfvingerkruid. De meeste bladeren van dit kruid zijn vijftallig, zoals de naam al zegt, en bovendien hebben ze de vorm van een hand.

Alle potentilla-soorten werden in de volksgeneeskunde gretig gebruikt, maar met het vijfvingerkruid werd vooral veel tovenarij bedreven. Oorspronkelijk gold het als een plant die tegen "de kwade hand" beschermdde, wat dat dan ook wezen mocht. Je kunt daarbij denken aan boze geesten, de duivel, ziekte of kwaadwillende heksen. Dodoens zegt hierover:

*De ghene die de netelen over hem draeght
met wat bladeren van het vijfvinghercruidt,
die sal vrij sijn van alle gheesten ende
voorschijnsele die den mensche plegen te vervaeren;
want zij benemen den mensche alle vreesse,
als sommighe versekere.*

Dat "*als sommighe versekere*" is veelbetekenend!

Het vijfvingerkruid was een vast bestanddeel van de heksenalf en van de bundel toverkruiden die de kruidkundige Albertus Magnus noemt. Daarentegen zat dit kruid ook steeds in de zogenaamde kruidwis, die juist beschermdde tegen ondermeer toverij.

In de kempen zegt het volk ook: vingerkruid en vijfblad.

TORMENTIL

(Potentilla erecta)

Zoals het vijfvingerkruid een kruipende plant was (reptans), zo is de tormentil rechtopstaand (erecta). Bovendien is het grondblad van de tormentil drietallig of viertallig, maar de stengelbladeren weer vijftallig en handvormig, zoals bij het vijfvingerkruid.

In het algemeen werd deze plant als zegenbrengend beschouwd. De naam zou, zo zegt Dodoens, afgeleid zijn van het latijnse tormentum, dat smart of foltering betekent:

*"gheeft een ieghelijk ghenoege te kennen
dat het in alle pijnen ende smerten
goet ende troostigh is."*

Deze soort potentilla werd ook als geneeskrachtig beschouwd. De thee, die men in het voorjaar van de plant trok, diende tegen allerlei bloedingen, bijvoorbeeld van de longen en de lever. Vermengd met vet gold de tormentil als een middel tegen "kloven" (Kempisch voor gesprongen handen). Verder werd het kruid aangewend tegen buikpijn en diarree.

De bloemen van de tormentil staan alleen en groeien in de oksels van de bladeren. De bloeitijd valt van juni tot oktober. Je kunt de plant aantreffen op de heide, in bossen met veel lichte plekken, op droge weilanden en op laagveen. De plant geeft aan dat de bodem verzuurd is.

Sage: de duivel was jaloeers op de nuttige tormentil. Van kwaadheid beet hij een stuk uit de wortel, zodat die kort en dik werd en aan het onder eind is afgeknot.

NAGELKRUID

(Geum urbanum)

Het nagelkruid komt in Nederland vrijwel overal algemeen voor, maar in veengebieden en op schrale zandgrond (de Kempen) is het eerder zeldzaam.

De plant houdt van een beetje schaduw en groeit het liefst in wat vochtige bodem, zoals bijvoorbeeld rivierklei. In de Kempische beekdalen zal het kruid waarschijnlijk wel te vinden zijn. Nagelkruid heeft een voorkeur voor open plekken in, liefst loofbos, maar je vindt het ook langs sloten en onder licht struikgewas.

Het kruid heeft een zeer groot aantal volksnamen, waarvan ik er een paar zal noemen: benedictuskruid, gezegend kruid, kruidnagelkruid, gezegende wortel, hasenvoet, sanamunda. Voor de Kempen is mij geen volksnaam bekend.

Vroeger kende men de plant enkel als benedictuskruid. Het gold toen als een kruid dat alle boze zaken ver wegghield van de mensen. Duivels en heksen stonden machteloos als het benedictuskruid zijn kracht deed gelden.

De plant dankt haar roem aan de naar kruidnagel geurende wortel, die op de doorsnede een stervormige tekening vertoont, de zogenaamde *mergster*.

De duivel die woedend was op dit gezegende kruid, omdat het vrome en andere zielen voor zijn gemene streken behoedde, beet op een keer van kwaadheid in de wortelstok (zie bij tormentil), zodat hij sterk werd ingekort. In Frankrijk noemde men de plant daarom "morsure de diable", duivelsbeet.

Dodoens is vol lof over de plant. Ze kan: "*...de gheesten vermaken, de herssens verstercken en het herte van de peste ende quade locht bewaren.*"

De volksnaam *sanamunda* komt van het latijnse *quia sanat et mundat*, dat wil zeggen: die geneest en zuivert.

AGRIMONIE

(Agrimonia eupatoria)

In de flora van de Lage Landen staat dat de gewone agrimonie in de Kempen zeldzaam tot zeer zeldzaam is. Ze houdt van zonnige of licht beschaduwde plaatsen en groeit bij voorkeur op droge, kalkhoudende grond.

Ik geef u een tweetal volksnamen: drakenbloed en avermoenie. Ik ken geen volksnaam voor onze streken.

Agrimonie heeft een lange tros van gele bloempjes, zodat ze enigszins op een toorts lijkt.

De Grieken gebruikten de plant reeds als geneesmiddel tegen allerlei kwalen. Ook in de Middeleeuwen was het een bekend geneesmiddel, ondermeer tegen wormen. De volksgeneeskunde paste het kruid wel zeer breed toe, door het voor te schrijven bij de meest uiteenlopende ziektes, zoals longziekten, leverziekten, milt-, nier- en darmbezwaren, reuma, zweren en keelontsteking. Vandaar dat de plant ook wel eens vol eerbied *heil van de hele wereld* werd genoemd. In de Middeleeuwen maakte men van de bloemen een gele verfstof.

Omdat de plant de naam had heksen te verjagen, ontbrak ze nooit in de kruidwis, die op 15 augustus (Maria Tenhemelopneming) in de kerk werd en nog wordt gewijd. Als je agrimonie bij iemand onder zijn hoofdkussen legt, zal hij pas wakker worden, als je de plant weer wegneemt.

Nog vandaag de dag worden uit alle bovengrondse delen van de plant stoffen gewonnen die helpen bij blaasontsteking. Daarnaast bereidt men er een poeder van dat in pleisters verwerkt wordt, omdat het zuiverend (steriliserend) werkt.

Plinius (Romeins verzamelaar van feiten) noemt de agrimonie "...het heerlijk, koninklijk kruid der oude tijden."

AKKERHONINGKLAVER

(Melilotus officinalis)

Deze kruidachtige plant bloeit van juni tot oktober. Het liefst groeit ze op stenige, onvruchtbare grond, op plaatsen met veel kalk in de bodem, zowel op akkers, langs wegen als op ruigten. Ze lijkt veel op de gele honingklaver, maar de stengels zijn soms ook liggend.

Door de aanleg van het wegennet en spoorlijnen is de akkerhoningklaver sterk in aantal toegenomen.

In de volksgeneeskunde werd akkerhoningklaver lange tijd gebruikt tegen allerlei ontstekingen en als middel tegen motten. Een extract van de plant werd toegevoegd aan likeur, vanwege de kruidige smaak.

Zoals de naam al zegt, bevatten de bloemen veel nectar. Ze worden dan ook graag en veelvuldig door bijen en vlinders bezocht.

De honingklaver is een grote, wat ijle plant met lange trossen kleine, gele bloempjes, die sterk naar honing geuren. Zowel de oude Grieken als de Romeinen verbouwden veel en vaak honingklaver. De plant was aan Apollo en aan de muzen gewijd en stond symbool voor *schoonheid* en *welsprekendheid*. Er werden kransen van gevlochten, die de dragers van hoofdpijn en andere kwaaltjes verlostten.

In de volksgeneeskunde werd er thee gezet van de bloeiende plant, die dan, vermengd met honing, gedronken werd als middel tegen verkoudheid.

Samen met andere kruiden werd honingklaver ook wel aangewend tegen gezwollen en reuma. Waarschijnlijk heeft de plant het geloof in haar geneeskracht te danken aan het feit dat ze bitter smaakt en lekker ruikt.

Honingklaver wordt nogal eens gekweekt als voer voor paarden, maar vanwege de sterke geur en de bitterheid moet de honingklaver altijd vermengd met andere kruiden aan de dieren gegeven worden.

RODE KLAVER

(*Trifolium pratense*)

Rode klaver komt zowel in Nederland als België nog tamelijk algemeen voor, al doet ook hier de moderne landbouw meer kwaad dan goed, vooral door de overvloedige besproeiing met fosfaatrijke mest en het gebruik van zogenaamde onkruidverdelgers. Bij de opkomst van maïs als veevoeder werd de rode klaver als cultuurplant meer en meer naar de achtergrond gedrongen.

De bloeiperiode valt van mei tot de eerste nachtvorst.

Vroeger werd klaver gebruikt om op graven te planten, als symbool van *nieuw leven* na de verrijzenis. Het kon dan ook een symbool van *afscheid* zijn.

De Keltische druiden (priesters) hadden een grote verering voor de klaver.

In het christendom is de plant het symbool voor de H. Drievuldigheid. Tot in de Middeleeuwen stond de plant, in een meer wereldse zin, symbool voor de *oprecht verlangende liefde*, zowel de hoofse als de meer lijfelijke.

In de bloementaal betekent de rode klaver een smeekbede: blijf trouw in mijn afwezigheid.

Ook het volksgeloof heeft zich uitvoerig met de rode klaver beziggehouden. Het was een anti-diabolisch kruid, dat alle kracht aan heksen en boze geesten ontnam. In de Walpurgisnacht (heksenmacht van 30 april op 1 mei) moest je van de vier hoeken van een vreemd klaverveld zwiingend een handvol klaver nemen en aan het vee voeren. De beesten zouden dan het hele jaar goed gedijen en geen last hebben van betoveringen.

Het krachtigste was echter een klavertje vier, niet alleen omdat het zo zeldzaam is, maar vooral omdat het de vorm heeft van een kruis. Dit klavertje bracht dan ook veel geluk aan de vinder. Als kind heb ik wel eens naar een klavertje vier gezocht, maar nooit gevonden...

WITTE KLAVER

(Trifolium repens)

Er is geen wilde plant die in Nederland zo algemeen voorkomt als witte klaver. Ze groeit bij voorkeur op zonnige plaatsen. Als ze eenmaal voet aan de grond heeft gekregen, is ze moeilijk weg te krijgen, omdat de liggende stengel op elk knooppunt kan wortelschieten. De lekker geurende bloemen worden veelvuldig door insecten bezocht. Bloeitijd: mei tot de eerste vorst.

Vroeger dacht men, dat klaver vooral aan de randen van de hel groeide. Omdat het plantje, ook als het drie blaadjes heeft, alle ziektes en betoveringen genas, zocht de duivel naar een middel om de klaver uit die omgeving weg te krijgen. Daarom schiep hij het duivelsnaaigaren, een plant die draden spint rond de klaver en de plantjes verstikt.

Als je een klavertje vier in je bezit had, dan kon je er schatten mee vinden, vooral als het op St. Jansavond (24 juni) was geplukt. Naai bij een geliefde een klavertje vier in de kleren, en er zal hem geen kwaad overkomen, tenminste zolang hij er geen weet van heeft. Trapte een man met zijn blote voeten op een klavertje, dan kreeg hij koorts. Trapte een vrouw erop, dan werd zij door haar man bedrogen.

In de bloementaal houdt de witte klaver een belofte in: *ik zal trouw blijven*.

De klaver is gevoelig voor weersinvloeden: als het gaat onweren, sluiten de bladeren zich.

De volgende sage wil ik u niet onthouden: er kwam een vrouw van het veld met een grote bos klaver op het hoofd. Op weg naar de stal zag ze opeens een zwarte hond, die door de pastoor werd opgejaagd. Van schrik liet ze de bos klaver op de grond vallen en zag toen alleen nog de pastoor. Ze pakte de klaver weer op en zag meteen ook de zwarte hond weer. Er zat immers een klavertjevier tussen de klaver, zodat de vrouw geesten kon zien.

LIEVEVROUWEBEDSTRO

(Asperula odorata)

Van oorsprong groeit lievevrouwebedstro in Nederland alleen in Zuid-Limburg en dan nog, meer specifiek, in het krijtgebied. Tegenwoordig kom je de plant door heel Nederland in verwilderde vorm tegen, omdat ze vaak in tuinen wordt geplant en verwildering daardoor voor de hand ligt. Lievevrouwebedstro geeft de voorkeur aan een schaduwrijke plaats, bijvoorbeeld aan de rand van een loofbos.

Als de plant verwelkt en verdroogd is, geeft ze een zeer aangename geur af, die een beetje aan karamel doet denken.

Van de totale plant wordt, zodra ze is uitgebloeid, een tinctuur bereid tegen krampen en geelzucht.

Kempische volksnamen: onzelievevrouwebedstrooi, bedje-op-het-strooi, wiegenstrooi.

Het lievevrouwebedstro is echter het meest bekend van sagen en legenden, zowel van Germaanse als christelijke signatuur. In de Germaanse mythologie is de plant aan Freya gewijd, de godin van de geboorte.

In de christelijke legenden dient het kruid onveranderlijk als zacht beddengoed voor Maria, maagd der maagden en moeder van Gods zoon.

"Toen Jozef met zijn hoogzwangere vrouw Maria in Bethlehem arriveerde, zocht hij zo snel mogelijk een herberg. Maar niemand wilde een zwangere vrouw gastvrijheid verlenen. Uiteindelijk vond Jozef een eind buiten het dorp een schapenstal, die op dat moment leeg stond. Er stond alleen een os aan de voertrog. Jozef zette Maria in de stal en ging buiten op zoek naar een of ander spul om een behaaglijk bed van te maken. Vlakbij de stal vond hij een zuiver, welriekend kruid, dat bovendien erg zacht aanvoelde. Hij plukte armenvol van het kruid en maakte er een lekker bed van voor zijn zwangere vrouw Maria, die er meteen op in slaap viel." Sindsdien heet het kruid lievevrouwebedstro.

GEWONE VLEUGELTJESBLOEM

(Polygala vulgaris)

Waar de vleugeltjesbloem groeit, vind je vaak ook andere zeldzame planten. Je moet het plantje in onze streken zoeken op de hogere zandgronden, op dijken, in bermen en op heidevelden. Maar veel kans geef ik u niet.

De bloeitijd ligt tussen mei en juli. De blauwe, witte, rode of roze bloemen staan in aren of trossen.

Er zijn, voor zover ik dat kan nagaan, in ieder geval drie volksnamen: melkkruid, kruisbloem en kransbloem.

Twee van de vijf kelkblaadjes zijn groter dan de overige drie, vandaar de naam vleugeltjesbloem. Evenals de kroonbladeren zijn ze meestal blauw van kleur. Het plantje wordt ongeveer 25 cm hoog.

De bittere stof die de gewone vleugeltjesbloem bevat, bracht het volksgeloof er toe (*bitter in de mond maakt het hart gezond!*) dit kruid een rol te laten spelen in de volksgeneeskunde. De oude Grieken kenden het plantje al. Zij dachten -en schreven het ook op- dat koeien meer melk gaven, als ze van de vleugeltjesbloem hadden gevreten. Het eerste deel van de wetenschappelijke naam (polygala) betekent dan ook: veel melk.

Verder gebruikte men het kruid in de klassieke wereld tegen longtuberculose, nierkwalen, waterzucht en zenuwziekten. Daarnaast was de algemene mening, dat de vleugeltjesbloem de eetlust kon opwekken. Men gebruikte daarvoor de thee die bij voorkeur in de maand mei van de wortel werd getrokken.

Men geloofde vast, dat juist de bittere stoffen verantwoordelijk waren voor al die heilzame zaken.

Naast de gewone vleugeltjesbloem hebben we ook nog de liggende, die vooral in Noord-Brabant, en de kuifvleugeltjesbloem die alleen in Zuid-Limburg voorkomt.

VLAS

(*Linum usitatissimum*)

Het tweede deel van de wetenschappelijke naam wil zeggen: zeer bruikbaar. Dat geeft al aan, dat de plant voor allerlei toepassingen werd geteeld. Het is dan ook al meer dan 8000 jaar een cultuurgewas.

Vlas bloeit van juni tot juli. De witte of lichtblauwe bloempjes hebben de vorm van een ster.

In Egyptische graven werden sporen van de plant gevonden die dateren van 3000 jaar voor Christus.

In de symboliek verwijst vlas naar *leven* en naar *gemakkelijke groei*, naar *vruchtbaarheid* dus, in feite. In de bloementaal staan de lichtblauwe bloempjes voor *dankbaarheid: ik ben geroerd door uw vriendelijkheid*.

Vlas zou, zo dacht men vroeger, het best op Witte Donderdag gezaaid kunnen worden, maar in ieder geval op een donderdag. Waarschijnlijk was de plant bij de Germanen aan Donar gewijd, de met blauwe bliksems slingerende god. Maar het volksgeloof deed nog meer duiden in het zakje: hoe hoger men het vlaszaad opgooit bij het zaaien, hoe hoger het zal groeien. Ook moest de zaaier een pas gewassen hemd en een nieuwe linnen schort aan hebben, wilde hij voorkomen dat er veel onkruid groeide tussen het vlas.

Tot in het midden van de negentiende eeuw teelde men vlas voor de productie van textielvezels, die men twijnde, verfde en weefde. Linnen weefsels zijn erg sterk en glanzen mooi, maar ze zijn tegelijkertijd stug. De fijne kwaliteit van linnen is nog te vinden in kant. Later koos men voor de veel soepeler vezels van katoen, al zie je de laatste jaren steeds vaker weer linnen kleding in de winkels.

Uit het zaad van het vlas werd in de Middeleeuwen de zogenaamde lijnolie geperst, waar olieverf van gemaakt werd.

GEELHARTJE

(*Linum catharticum*)

Het geelhartje laat zich ondermeer vinden op kalkarme grond aan de rand van paadjes in veengebieden en vochtige heide- en zandgronden. In de duinen is het plantje nog tamelijk algemeen.

Zelf heb ik het geelhartje nooit gevonden, noch in de Kempen, noch ergens anders.

De naam is trefzeker: het hart van de overigens geheel witte bloem is geel. De bloeiperiode valt van juni tot augustus.

Het geelhartje is giftig. Desondanks werd het vroeger -heel onverstandig- als laxemiddel gebruikt.

Dit tengere plantje heeft zeer dunne stengels met gaffelvormige uitlopers die eindigen in de uiteindelijke bloem. De kroonblaadjes van de witte bloempjes hebben een geel voetje. De plant wordt ongeveer 20 cm hoog. De bladeren aan de stengels staan tegenover elkaar, twee in elke knoop.

In de volksmond heet het ook wel *purgeervlas* en *wildvlas*. Dat duidt er op, dat men er ook vroeger al een in het wild groeiende vlassoort in herkende. Hierboven zei ik, dat geelhartje zo'n goed gekozen naam was. Dat brengt me op de Kempische namen voor planten, die vaak ook heel treffend zijn. Ik zal u enkele voorbeelden geven: paardenbloem: pisbloem of ganzetong; moederkruid: hemdsknoopjes; sleedoorn: proepel; sleutelbloem: tommeke; struikheide: bessemhaai; smalle weegbree: hondsribbe; wilgeroosje: maastbloem; ridderzuring: strontblad; perzikkruid: ritsie; kleefkruid: Jantje plek; varkensgras: kruipgras. Voor het moment lijkt me dat wel weer genoeg.

BINGELKRUID

(Mercurialis annua)

Vanuit de landen rond de Middellandse Zee is het bingelkruid in onze streken terechtgekomen als een zogenaamde cultuurvolger. In het zuiden van Nederland komt het bingelkruid veelvuldig voor, met name op cultuurgrond, maar ook op onbebouwd land.

De hele plant is giftig, maar dat gif verdwijnt als de plant wordt gekookt. Vroeger werd bingelkruid wel als groente gegeten, natuurlijk nadat het kruid gekookt was. Het houdt van schaduw en groeit graag onder heggen of struiken.

Bingelkruid bevat een harsachtig melksap, dat bij aanraking de huid en de slijmvliezen irriteert. De olie die uit de zaden gewonnen kan worden, kan heel goed worden gebruikt als purgeermiddel: het lichaam zuiveren door de stoelgang te bevorderen.

De bloeiperiode valt vanaf juni tot diep in de herfst. In zachte winters gaat de bloei soms gewoon door. De bloempjes zijn groenachtig. Bingelkruid is een eenjarige plant.

Bij de Romeinen was het bingelkruid aan Mercurius gewijd en bij de Germanen aan Wodan, die bij nacht en ontij als aanvoerder der doden door de lucht trok. Als je de plant bij je toverkunsten wilde gebruiken, moest je ze op woensdag (Wodansdag) uitgraven.

Bij de bereiding van de zogenaamde heksenzalf (een mengsel van allerlei gifplanten en vet, waarmee heksen zichzelf en de bezem waarop ze vlogen insmeerden) werd vaak ook het bingelkruid betrokken.

Voor zowel mens als dier is het een schadelijke plant, zeggen de oude boeken. Dat geldt ook voor *Mercurialis perennis*, het overblijvend bingelkruid.

WOLFSMELK

(Euphorbia-soorten)

Er komt in Nederland een behoorlijk aantal soorten wolfsmelk voor, vooral in het gebied van de grote rivieren en in Zuid-Limburg. Mogelijk dat de tuinwolfsmelk ook in de Kempen te vinden is. Voor deze ene keer scheer ik alle soorten wolfsmelk even over één kam, want ze hebben één belangrijk ding gemeen: het witte melksap dat uit de stengel vloeit als je hem breekt.

Ik noem een drietal Kempische volksnamen: duivelsmelk, rattekruid, molleplant.

De tuinwolfsmelk is een groenachtige plant van ongeveer 30 cm hoog, met een opgaande stengel, die, zoals hiervoor gezegd, gevuld is met melksap. De lichtgroene bladeren zijn eirond tot rond, evenals de schutblaadjes. De eveneens groene bloemen staan in driestralige schermen. De plant bloeit tussen juni en de herfst. Elke vrucht bevat drie zaden.

De tuinwolfsmelk komt algemeen voor op bouwland en in moestuinen. De hele plant is giftig. Als je er iets van inneemt, werkt het gif als een zeer drastisch purgeermiddel (laxeermiddel), dat ernstige darmaandoeningen kan veroorzaken. Er zijn dodelijke gevallen bij mensen gemeld en ook het vee kan erdoor worden vergiftigd.

De soort die het meest gekweekt is voor de geneeskunde is de kruisbladwolfsmelk, waarvan Dodoens zegt: "*Tien of twaalf van dese saden met een ey inghenomen dienen om sterfelijck te doen overgheven.*" Omdat men vroeger dacht, dat betovering uitgebraakt kon worden (zuiverende werking), gaf men de zaden aan mensen van wie men vreesde dat ze "*betovert*" of "*door eenighe quade belesinghen verhindert*" waren. Vooral aan de kruisbladwolfsmelk, in de Kempen mogelijk nog verwilderd te vinden, werd een grote toverkracht toegeschreven. Men beschouwde de plant als een der sterkste *springwortels*, die alles wat gesloten is, deden *openspringen*.

STOKROOS

(*Althaea rosea*)

In het van mijn vader geërfde MIJN TUIN EN PLANTEN ABC, *beknopte encyclopedie voor liefhebbers van tuinieren en van bloemen en planten in tuin en huis*, lees ik het volgende over de stokroos: stokrozen, familie Malvaceae, komen van oorsprong uit China. Er zijn eenjarige en tweejarige soorten. De planten kunnen wel anderhalve tot twee meter hoog worden. Zaaitijd februari tot maart in kistjes onder glas in warme kamer of broeibak. De plantjes dienen half mei in voedzame grond op een zonnige plek uitgeplant te worden op een afstand van 30 á 35 cm. Als je tijdig zaait, krijg je diezelfde zomer nog bloemen.

Een paar jaar geleden heb ik bij een hoveniersbedrijf een paar stokrozen aangeschaft, maar ze deden het uitermate slecht. Waarschijnlijk is de grond in mijn tuin niet voedzaam genoeg. Ik vond het des te meer jammer dat het niet goed lukte, omdat mijn vrouw een echte liefhebber is van stokrozen. Dat heeft waarschijnlijk alles te maken met het feit, dat haar moeder altijd diverse soorten stokrozen in haar bloementuintje had. Zo zijn er veel dingen uit je jeugd, die je later zelf pas echt gaat waarderen.

Als tuinplant was de stokroos vroeger algemeen bekend. Tegenwoordig zie je haar af en toe nog bij mensen met gevoel voor tuinhistorie. De bloemen kunnen zeer verschillend van kleur zijn, van heel licht tot diep donker. Ze staan afzonderlijk in de oksels van de bladeren.

De wortels werden gebruikt om er kinderen op te laten kauwen als ze last hadden van het tandjes krijgen.

In de Middeleeuwen zag men in de stokroos een middel om je te beschermen tegen de invloed van de duivel. Daartoe bestreek men de hele huid met een soort zalf, die van stokroosbladeren was bereid.

In Frankrijk gebruikte men de donkerrode bloemen om wijn mee te kleuren!

SINT-JANSKRUID

(Hypericum perforatum)

Het sint-janskruid komt zowel in Nederland als België zeer algemeen voor. De naam dankt de plant aan het moment waarop ze in bloei komt: Sint Jansdag, (24 juni), in het hartje van de zomer. Het tweede deel van de wetenschappelijke naam perforatum doelt op de doorzichtige vlekjes op de blaadjes. Maar in feite zijn dat kliertjes en zeker geen gaatjes. Bloeitijd: juni tot oktober.

Het sint-janskruid kent zeer veel toepassingen, zowel voor het lijf als de geest. Zoals bij alle soorten hertshooi zijn de meeldraden tot drie bundels verenigd. Het kruid heeft een kale, opgerichte stengel. De bloemen zijn geel.

Een Germaanse sage zegt, dat het sint-janskruid in de nacht van 21 juni (zomerzonneward) is ontstaan uit het bloed van de bij de andere goden zeer geziene god Balder, die door zijn broer Hodir met een pijl van de maretak werd gedood. Wrijft men de blaadjes tussen de vingers fijn, dan ontstaat er op de huid een roodachtig vocht, dat, zo zegt de sage, het bloed van Balder is.

Een Christelijk geïnspireerd verhaal noemt het sint-janskruid een passiebloem: het groeide onder Christus' kruis op Golgotha; het bloed van Christus stroomt door het kruid en de vijf kroonblaadjes verwijzen naar de vijf wonden van de gekruisigde en met een lans doorboorde Christus.

In het volksgeloof heet het een wonderkruid. Al wie het bij zich droeg, was gevrijwaard van duivelse invloeden. Men moest de plant op Sint Jansdag precies om 12 uur 's middags zwijgend plukken, zonder om te kijken. Als aan deze voorwaarden was voldaan, hing men de plant in huis of stal. Geen kwaad kon dan het huis nog deren, geen bliksem kon inslaan, geen brand kon uitbreken en alle toverij was uitgebannen. Ook hielp het kruid wonden genezen.

MAARTS VIOOLTJE

(*Viola odorata*)

In het tweede deel van de wetenschappelijke naam (*odorata*) herkennen we zonder veel moeite het Nederlandse woord *odeur*. Vandaar dat dit plantje ook wel welriekend viooltje wordt genoemd. Maarts in de naam duidt op de vroege bloei: van maart tot mei. Het maarts viooltje komt voor op schrale bodem in lichte bossen, onder struikgewas en in bermen die voldoende schaduw hebben.

Volksnamen zijn er niet zoveel: nachtviooltje, blauwe filetjes, bosviooltje.

Het maarts viooltje heeft blauw-violette bloempjes, die opvallend lekker ruiken. De blaadjes staan allemaal onderaan de stengel, maar midden op de bloemsteel staan twee kleine blaadjes. De bladeren zijn behaard en hebben de vorm van een nier. De oude Grieken en Romeinen kweekten dit viooltje vanwege de geur. Met name rond Athene waren uitgestrekte velden vol zwarte viooltjes -zoals ze toen genoemd werden- aangelegd, waardoor de stad in de oudheid "*het naar viooltjes geurende Athene*" werd genoemd.

De Griekse sage vertelt, dat het maarts viooltje door Zeus werd geschapen om de priesteres Io een plezier te doen. Ook zegt men wel, dat een dochter van de godin Athene in een viooltje werd veranderd, toen zij vluchtte voor de god Apollo. In het voorjaar versierde men de beelden van de goden met viooltjes, omdat ze het symbool zijn van de terugkerende lente en van jeugdige vriendschap. Mogelijk in datzelfde verband strooide men handenvol viooltjes op de graven van jong gestorven vrouwen.

In het volksgeloof heerste de gedachte, dat het viooltje hoofdpijn kon genezen. Een krans van viooltjes om het hoofd zou je, na een nachtje stappen, van een kater verlossen.

HONDSVIOOLTJE

(*Viola canina*)

Vast staat in ieder geval, dat het hondsviooltje in de Belgische Kempen veel voorkomt. De kans is dan ook groot, dat het eveneens goed zal gedijen in het Nederlandse deel van Kempenland. Toch melden de geleerden dat dit viooltje steeds zeldzamer wordt, waarbij zure regen een belangrijke rol zou spelen.

Het hondsviooltje houdt van de zon en van niet te vochtige grond. De bloeitijd valt van mei tot juni. Volksnaam: kapelletje. In de Kempen: hondsblein.

De bloempjes van het hondsviooltje zijn blauw met een geelwit hartje. De bladeren staan niet allemaal onderaan, maar zijn over de hele stengel verspreid. Dit viooltje heeft nogal giftige eigenschappen. Het bevat violine, een sterk werkend braakmiddel, dat, vanwege de gevaarlijke bijwerkingen, niet of nauwelijks gebruikt werd. De thee van de bloempjes en de bladeren getrokken, werd in de volksgeneeskunde gebruikt tegen kinkhoest en bronchitis.

In de Middeleeuwen bestond hier en daar de gewoonte om het eerste gevonden viooltje van dat betreffende voorjaar aan een stok te binden, waarna er om heen gedanst werd. Voor hem of haar die het viooltje had gevonden, was het een hele eer. Vroeger dacht men, dat het hondsviooltje verborgen schatten kon opsporen en aanwijzen.

De bloempjes van de viooltjes werden (en worden misschien) met suiker bereid graag gegeten. In de parfumindustrie maakt men veel gebruik van deze bloemen.

Siroop van viooltjes kan dienst doen als hoestmiddel: 50 gram bloempjes zonder kelk geplukt overgiet je met heet water. Dat alles laat je 24 uur trekken, waarna je er de vloeistof uitfiltert. Los in de vloeistof 150 gram suiker op en de hoestdrink is klaar. Ik raad u echter aan er niet van te drinken!!

DRIEKLEURIG VIOOLTJE

(Viola tricolor)

Dit mooie viooltje voelt zich goed thuis op de Kempische zandgrond. Op veel plaatsen in Nederland is het zeldzaam tot zeer zeldzaam geworden. Het driekleurig viooltje vervult een soort pioniersrol: het komt als een van de eerste planten te voorschijn op zonnige, open plekken met een droge, niet al te arme, wat zandige bodem. De naam dankt het viooltje aan het feit, dat elke bloem inderdaad drie kleuren heeft: geel, wit en paars. Bloeitijd: van mei tot oktober.

Er zijn nogal wat volksnamen, waarvan ik er vijf noem: korenbloem, stiefmoedertje, akkerviooltje, drievuldigheidsbloem en eksterogen. In de Kempen is de volksnaam violetje of violetten ooit gangbaar geweest.

Vroeger, zo zegt de legende, verspreidde het driekleurig viooltje een heerlijke geur. Omdat het vooral aan de rand van korenvelden groeide en met name kinderen het graag wilden plukken, werd er overal veel koren vertrap.

Het viooltje vroeg aan de Heilige Drievuldigheid het zijn geur af te nemen.

Het plantje vond een welwillend gehoor bij de drieëenheid en sindsdien heet dit viooltje ook wel drievuldigheidsbloem.

Waar blauwe viooltjes als heilzaam en geluk brengend werden gezien, zei men van de gele variëteit, dat ze het symbool was van haat en jaloezie. Zo ontstond de volksnaam stiefmoedertje, waar ook weer een ingewikkeld verhaal aan vastzit.

Het onderste, wat gelige bloemblaadje gaat voor de stiefmoeder door, die op twee stoelen (de twee groene kelkblaadjes) zit. Haar eigen kinderen zijn de twee blaadjes erboven, die bont gekleurd zijn en een eigen "stoel" hebben. De beide stiefkinderen zouden de bovenste, donker gekleurde bloemblaadjes zijn, die samen één stoel moeten delen. De vader, zo gaat de legende verder, heeft een wit hoofd gekregen van woede en hij zit diep verborgen met beide benen in een soort trappelzak, zodat hij geen uitzicht heeft. Pas als vrouw en kinderen zijn uitgegaan (namelijk als alle bloemblaadjes zijn verwijderd) laat hij zich zien.

KLIMOP

(Hedera helix)

Het tweede deel van de wetenschappelijke naam betekent spiraal, wat er op duidt, dat het om een slinger- of klimplant gaat. En dat klopt ook wel. Zowel bomen als muren zijn voor de klimop uitstekende mogelijkheden om tegen omhoog te groeien. Of de klimop die je in de Kempische natuur ziet, hier van nature voorkomt of in verwilderde vorm, weet ik eigenlijk niet.

Aan de bloemstengel is het blad heel anders (peervormig) dan aan een stengel zonder bloemen (driedig). Let daar maar eens op.

In de oudheid droegen dichters een krans van klimop als teken van waardigheid.

De sage vertelt dat een snel groeiende klimop de god Dionysos na zijn geboorte aan de blikken van Hera onttrok en hem daardoor het leven redde, want hij was de zoon van Zeus en zijn hemelijke liefde Semele, en Hera was een wraakzuchtige godin.

Een tweede sage vertelt waarom de klimop 's winters groen blijft. Toen de wereld pas geschapen was, streden God en de duivel nog om de macht. Ze kwamen overeen dat God zou heersen als de bomen bladeren droegen. De duivel zou de macht krijgen, zodra de bomen bladerloos waren. De winterkoning, een van nature zeer nieuwsgierig vogeltje, had de afspraak opgevangen toen het verscholen zat onder een hoopje dorre bladeren. Het vogeltje vloog naar het bos en vertelde het verhaal aan de vlaamse gaai, die het nieuws op zijn beurt rondschalde in de wijde omtrek.

Zo hoorden alle bomen en struiken van de overeenkomst en ze besloten, dat een aantal van hen hun blad zou behouden gedurende de winter. Daarbij hoorden ondermeer de buxus, de hulst, de zilverspar, de jenerbes, de maretak en de klimop. Toen het herfst werd, behielden ze inderdaad hun blad. De duivel werd zo kwaad, dat hij zich in het diepste van de aarde terugtrok en de macht gedurende het ganse jaar overliet aan God.

In de Kempen kun je hier en daar dan ook de volksnaam wintergroen nog horen.

WATERNAVEL

(*Hydrocotyle vulgaris*)

De gewone waternavel, duidelijk te onderscheiden van zijn niet inheemse broer, de grote waternavel, die veel van onze sloten, beken en plassen dreigt dicht te groeien, is een moerasplant. De bladeren lijken soms plat op de grond of op het water te liggen, maar bij nadere beschouwing blijken ze toch aan lange stengels te zitten. De roze of witte bloemen staan in groepjes op dunne stelen. De plant bloeit van juni tot oktober.

Het is een kleine plant, die opvalt door het gekartelde, ronde blad en de stengel die precies in het centrum van het blad uitkomt. Daaraan is ze dan ook makkelijk te herkennen. In de Kempen zegt men treffend: schoteltje.

Het is een licht giftige plant, zowel voor mens als dier. Als je de bladeren of de wortel van de gewone waternavel op de een of andere manier binnen krijgt, loop je gegarandeerd een blaasontsteking op.

In mijn oude vertrouwde, van mijn vader geërfde *De Geurende Kruidhof*, een boek uit 1941 van de hand van M.C. Blöte-Obbes, dat ik hoognodig eens opnieuw moet laten inbinden, staat beschreven dat een zekere professor Brugmans van het blad van de gewone waternavel at, om er zeker van te zijn dat de plant giftig was. Hij kreeg inderdaad blaasontsteking!

De hier min of meer per ongeluk ingevoerde grote waternavel is echt een pest geworden voor de binnenwateren. Rijkswaterstaat heeft er de handen vol aan om de plant uit te roeien. Zelfs het kleinste deeltje van het sterke gewas is voldoende om voor een nieuwe generatie te zorgen, zo goed gedijt het in onze streken.

De gewone waternavel heeft een groot verspreidingsgebied. De plant groeit zowel op polderniveau als in de bergen. Wel moet de bodem voortdurend vochtig zijn. De voorkeur gaat uit naar wat zure grond, bijvoorbeeld veen.

DOLLE KERVEL

(Chaerophyllum temulum)

Zowel in het oosten als in het zuiden van ons land komt de dolle kervel nog vrij veel voor. Maar ook lees ik, dat dit kruid in de Belgische Kempen zeldzaam zou zijn.

Er bestaat overigens ook een gekweekte kervelsoort: soepkervel of moeskervel geheten.

Kempische volksnamen: kelver en scheerling.

De dolle kervel geeft de voorkeur aan een losse, humusrijke, tamelijk vochtige zandgrond, maar ook leem, lös en klei accepteert de plant welwillend. Wegbermen die enigszins beschaduwde zijn en bossen in beekdalen zijn ideale plaatsen voor dit vroeger nogal gevreesd gewas. De bloeitijd valt tussen mei en juli.

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam betekent zoveel als 'blad van vreugde', omdat de plant lekker ruikt. Het tweede deel betekent bedwelmend.

Men meende vroeger namelijk dat de plant een bedwelmende werking had. Nu weten we, dat het inderdaad om een licht giftig kruid gaat, maar bedwelmend is het in geen geval. De plant en de wortel zouden braken en duizelingen verwekken.

De dolle kervel was een vast bestanddeel van de zogenaamde heksenalf. In de Middeleeuwen gold het kruid als duivelsplant. In de negentiende eeuw was er een geleerde onderzoeker die de werking van de heksenalf op zichzelf wilde uitproberen. Hij wreef zich van top tot teen in met een zalf waarin bilzenkruid, doornappel, dolle kervel en nog een aantal andere kruiden waren verwerkt. Kort daarop kreeg hij het gevoel of hij door een wervelstorm werd opgenomen. Even later viel hij in een diepe slaap. Hij droomde van voortrazende treinen en uitgestrekte regenwouden. Ook had hij meermalen de gewaarwording, dat hij op de top van een berg stond en een grote menigte toesprak. Wie zo'n hallucinatie ook eens wil beleven: smeer je eens in met heksenalf. Het recept is nu bekend.

WATERSCHEERLING

(*Cicuta virosa*)

De waterscheerling zou in de Kempen zeldzaam zijn, zo heet het, maar ik ben deze plant vroeger in moerassige gebieden vaak genoeg tegengekomen. Temeer omdat mijn vader de plant zonder aarzelen waterscheerling noemde als wij haar op een wandeling in een beekdal tegenkwamen, twijfel ik eigenlijk niet.

Het is een nogal fors uitgevallen plant met grote, witte bloemtrossen, zodat je haar moeilijk over het hoofd zult zien. Het liefst staat ze met de voeten in het water. De bloeitijd valt van juni tot augustus.

Het tweede deel van de wetenschappelijke naam betekent giftig. Het eerste deel is van onbekende Latijnse herkomst, maar zou kunnen slaan op zowel waterscheerling als op gevlekte scheerling.

Vast staat in ieder geval, dat de wortelstok erg giftig is en bij inname zeer heftige darmkrampen veroorzaakt, niet zelden met dodelijke afloop. Bij de oude Grieken kregen ter dood veroordeelden wel eens de gifbeker te drinken, die dan gevuld was met het sap van de wortel van de waterscheerling.

Ook dieren kunnen niet tegen het gif. Zo gaat er in het hoge noorden een verhaal over grote sterfte onder rendieren, vooral als ze in het voorjaar weer eens vrij mochten grazen. Van de honger vraten ze alles wat er te halen viel, zoals de wortels van de waterscheerling, wat voor heel veel dieren de dood betekende.

Het volksgeloof zegt dat de pad onder deze plant huist en dat de vele slechte eigenschappen door dit "duivelsdier" aan de scheerling worden overgedragen.

Waterscheerling was een bestanddeel van een, blijkbaar weinig doeltreffend, schoonheidsmiddel, dat door van-huis-uit-toch-al-lelijke heksen ten eigen bate werd aangewend. Zo zie je maar weer, dat ook de bedrieger bedrogen wil zijn.

KARWIJ

(Carum carvi)

Opvallend is, dat de wetenschappelijke naam in wezen een dubbeling is: Carum is Latijn voor het van oorsprong Griekse karon, dat gewoon karwij betekent; carvi is een verbastering van het Arabische karwia en ook dat betekent niets anders dan karwij.

Het is maar de vraag of karwij in de Kempen in een verwilderde vorm voorkomt. Volgens de boeken zou het kruid hier zeldzaam tot zeer zeldzaam zijn.

Karwij is een keukenkruid, dat ook komijn of kummel wordt genoemd. Het dient om ondermeer rode bieten, zuurkool en augurken op smaak te brengen.

Als het kruid hier al in verwilderde vorm te vinden is, dan zou het in bermen moeten staan. De bloeitijd valt van mei tot juni. De bloeiwijze is een zogenaamd meervoudig scherm.

De plant werd vroeger in ieder geval gekweekt in Groningen, De Noord-Oostpolder en in Zeeland. Wie weet is er ooit een zaailing afgedwaald naar de Kempen.

De karwij is het oudste ons bekende kruid. Meer dan vijfduizend jaar geleden werd de plant al gebruikt in de keuken, zoals blijkt uit opgravingen in en om paalwoningen. In het bijbelboek Jesaja staat: wikke dors je niet met de dorswagen en je laat het wagenrad niet over de komijn gaan; wikke sla je uit met de staf en komijn met een stok. Zo blijkt dat de karwij ook in de tijd van het Oude Testament al werd verbouwd.

In het jaar 1200 noemt de Heilige Hildegard de karwij als geneeskrachtig kruid, vooral gebruikt tegen darm- en maagkwalen.

Als een der rookplanten verdreef de karwij, zo zegt het volksgeloof, alle mogelijke geesten, niet alleen de kwade, maar jammer genoeg ook de goede. Ze werd daartoe brandend en rookverspreidend op een schaal door huis en stal gedragen.

BEVERNEL

(Pimpinella major en saxifraga)

Zowel de grote als de kleine bevernel komt in de Kempen niet algemeen voor, maar zeer zeldzaam zijn ze nu ook weer niet. De bloeitijd van beide soorten valt van juni tot september/oktober. De grote bevernel houdt van vochthoudende bodem, zoals rivierklei, terwijl de kleine variant juist een drogere bodem verkiest en dan ook nog op een zonnige plek. De grote bevernel heeft een holle, kantige stengel en gesteelde bladeren, de kleine bevernel een gevulde stengel en ongesteelde bladeren.

Uit de wortel van beide varianten kan een tinctuur worden gewonnen, die goed schijnt te helpen bij ziekten van de keel, zoals angina, heesheid, bronchitis en keelontsteking.

In de klassieke oudheid kende men het kruid blijkbaar niet, maar in de tijd van de Middeleeuwen werd het veel genoemd in kruidenboeken. Het verhaal gaat dat er tijdens een pestepidemie een man was, die plotseling een stem uit de hemel hoorde, die het volgende rijmpje liet horen: "Jij jonggezel, eet bevernel, dan sterf je niet zo snel." Het benodigde aftreksel werd verkregen door de wortel op brandewijn te zetten. Als alle mensen dit drankje hadden ingenomen, verdween de pest van de ene dag op de andere.

Een soortgelijk verhaal gaat over een cholera-epidemie in Wenen en over een veepestepidemie in Duitsland, die op vergelijkbare wijze verdwenen. Zo kreeg de bevernelwortel de faam, dat hij niet alleen demonen, maar ook de dood kon verdrijven. Het sap van de wortel werd aangewend tegen slangengif en bij vallende ziekte. Vooral de scherpe, bittere smaak van de wortel, zal wel tot de roem van de plant hebben bijgedragen.

TORKRUID

(Oenanthe fistulosa en aquatica)

Beide soorten, pijptorkruid en watertorkruid, komen veel voor in de Kempen. De witte bloemen staan in meervoudige schermen. De planten gedijen in zowel zoet als brak water, dat bovendien voedselrijk moet zijn. Van het pijptorkruid zijn de stengels en bladstelen hol en een beetje opgeblazen. Watertorkruid heeft aan de onderkant een opvallend dikke, holle stengel die meer naar boven massief wordt. De bloeitijd valt van van juni tot augustus.

Volksnamen: druivenbloem, pijpkruid, welriekende waterbiezen.

Torkruid bevat een scherp, verdovend vergif, dat zowel voor mens als dier zeer nadelige gevolgen kan hebben bij inname. Het is een kruid van moerassig land en natte slootkanten. Voor het vee kan de plant gevaarlijk zijn. Vreemd genoeg ondervinden koeien die ervan eten geen nadelige gevolgen, maar gaan paarden er niet zelden van dood. Ook wat de mens betreft zijn er vergiftigingsgevallen met dodelijke afloop bekend.

Het aftreksel dat van de wortel gewonnen werd, diende vroeger als verdelger van mollen. Het werd in de onderaardse gangen gespoten en gesmeerd. Zodra een mol ermee in aanraking kwam, legde hij het loodje.

Bij het bereiden van de heksenalf mocht het kruid niet ontbreken.

Pijptorkruid heeft een hekel aan schaduw, maar ook aan concurrerende planten in de directe nabijheid. Ze doet het dan ook het best in gebieden die goed open worden gehouden door begrazing van vee of betreding van mens en dier. Regelmatige overstroming schept in dat opzicht natuurlijk ook gunstige voorwaarden. Watertorkruid houdt van een plek die zo nu en dan droog komt te staan, omdat het kruid alleen dan goed kan ontkiemen.

DILLE

(Anethum graveolens)

Volksnamen: dillebruid, dil, stinkende vinke.

De dille is een hoog opgaand, eenjarig kruid dat wel anderhalve meter hoog kan worden. De gele bloemen staan in veelstralige schermen en missen de bekende omwindsels bij de oksels. De plant wordt gekweekt, maar komt ook in verwilderde vorm voor, zeer waarschijnlijk ook wel in de Kempen. De bloeitijd valt van juli tot in september.

In de oudheid werd de dille reeds als geneeskrachtig kruid en specerij gebruikt. Zo wendde men het in Egypte aan als middel tegen hoofdpijn. De Griek Dioskorides zegt, dat het kruid de spijsvertering verbetert, tenminste als men het in grote hoeveelheden eet. Tegenwoordig is er in de geneeskunde geen toepassing meer. Als specerij is het echter nog volop in zwang.

In het volksgeloof ging de dille door voor geluksplant en tevens voor een kruid dat toverij en beheksing voorkomen kon. De jonge bruid droeg vaak een takje dille op haar bruidsjurk. Boeren gebruikten dille om het vee van kwade invloeden te vrijwaren. Zo werden pasgeboren kalveren en lammeren met een mengsel van zout en dille bestrooid.

Dille dient in april in de volle grond gezaaid te worden. De plantjes verdragen het niet als je ze verpoot. Vandaar dat je ze op 30 cm moet uitdunnen. Als je dille tussen de tuinbonen zaait, blijven de bonen vrij van zwarte luis.

De jonge blaadjes worden in allerlei soorten sla verwerkt, bij tomaten en spinazie, maar ook in saus en soep. De onrijpe, groene zaadschermpjes worden gebruikt bij het inmaken (inleggen) van augurken, komkommers en haring. Als je de rijpe zaadschermen voor kruiden wilt bewaren, kun je ze drogen. Ze verliezen dan wel hun geur. Kook ze niet, want dan raken ze ook hun smaak kwijt.

ENGELWORTEL

(Angelica silvestris en archangelica)

Ter opening een gedicht van Hondius uit de zeventiende eeuw:

*Als de peste door het landt
Henen loopt en Godes hand
Op der aerden is verheven:
Doe elckeen een saetgen geven
Dach voor dach om op te vasten
Vand' oprechte Angelica:
Al ons boden ende gasten
Volgen ook de reste na.*

De engelwortel komt in de Kempen algemeen voor. Ze heeft een erg vochtige omgeving nodig. De plant bloeit van juli tot de eerste nachtvorst. De witte, rode of roze bloemen staan in een meervoudig scherm. De stengel staat rechtop, het oppervlak is glad en kaal. Engelwortel heeft een penwortel.

Het uit de plant gewonnen sap heeft een gunstige invloed op de maag. Tot op de dag van vandaag wordt dit middel toegepast.

Omstreeks 1450 was de (aarts)engelwortel het geneesmiddel tegen de pest. De sage vertelt, dat een vroom man tijdens een pestepidemie een visioen kreeg. Hij zag een engel die hem naar een forse plant bracht en zei dat het hier om een geneesmiddel tegen de gevreesde pest ging. De man at van de plant en genas. Sindsdien heet het kruid engelwortel.

De aartsengelwortel heeft, in tegenstelling tot de engelwortel, een zeer doordringende geur. Deze soort wordt veel gekweekt.

De aromatische wortelstok diende vroeger voor het bereiden van allerlei geneesmiddeltjes. Er werden pillen, poeders en drankjes van gemaakt, die hoofdzakelijk bestemd waren om maagklachten, epilepsie, hysterie en longziekten te verhelpen.

BLAUWE BOSBES

(Vaccinium myrtillus)

Naast de blauwe bosbes komt in de Kempen blijkbaar ook de rode bosbes of vossebes voor. De rode variëteit krijg je echter zelden te zien, vandaar dat ik me hier beperk tot de blauwe.

Deze plant blijft het hele jaar groen, in tegenstelling tot de meeste andere familieleden van de heide.

In onze streken is de blauwe bosbes te vinden in de bossen, want ze houdt van lichte schaduw en van zure grond. Soms bedekt deze plant de hele bodem van een bosperceel.

De blauwe bosbes bloeit tussen juni en augustus. De eerste bessen zijn rijp rond Sint Jan (24 juni), zodat ze bij ons ook sintjansbessen worden genoemd. Andere Kempische volksnamen zijn: klokkebezen, klokkebeier, bosbezies, moerbezie, palmbezie, morsbezie en moerbezen.

Over de bosbes gaat een nogal vrome en, in onze moderne ogen, vrij kinderlijke sage, die ik u, juist daarom, niet wil onthouden: er woonde eens een kluizenaar in een arme, onvruchtbare streek. In zijn hut had hij een Mariabeeld, waar hij altijd bloemen of fris groen bij zette. Omdat hij erg begaan was met het armoedige bestaan van de bewoners van de streek, vroeg hij Maria of zij zijn streekgenoten niet een vrucht wilde schenken, die ze gratis konden plukken en die hun zware bestaan een beetje kon verlichten. Die nacht strooide Maria de blaadjes van de bloemen die bij haar beeld stonden uit over de streek, zodat ze meedreven op de wind. Uit die bloemblaadjes groeiden kleine, stevige planten met blauwe bessen, die soms wel twee keer per jaar vruchten droegen.

In de oude geneeskunde kende de blauwe bosbes veel toepassingen. De van het blad getrokken thee hielp bij maagklachten, hoest en suikerziekte. De gedroogde bessen werden gegeten tegen bloedingen, diarree en dysenterie.

Een veel direkter plezier kun je ervan hebben, als je ze gewoon opeet in het bos waar ze groeien. Je kunt er overigens ook een heerlijke jam van maken.

GEWONE SLEUTELBLOEM

(Primula veris)

In de Kempen zou de gewone sleutelbloem nog te vinden zijn in beekdalen, want de plant houdt van kalkhoudend grasland. De bladeren staan in een roset bijeen op de grond en daaruit rijst de bloemstengel op. De gele bloemen staan in een scherm bijelkaar. In de gekweekte vorm hebben zich allerlei kleuren ontwikkeld. Vroeger werden zowel de bloemen als de wortel in de volksgeneeskunde gebruikt.

Daarnaast was het een heilige plant die "duivelse" ziekten genas, zoals jicht, reuma en hoofdpijn.

Kempische volksnamen: eierbloemkes, petuniekes, mertuniekes, mieketunieke en tunnekes.

De sage vertelt, dat Petrus, de bewaker van de hemelpoort, op een dag zijn gouden sleutels naar beneden liet vallen, toen hij de hemelpoort wilde openen. Na een paar dagen vallen kwamen de sleutels op aarde terecht, precies op een weilandje. Een meisje dat daar aan het spelen was, zag de sleutels liggen, die schitterden in het felle zonlicht. Ze rende naar huis om haar moeder te halen. Intussen had Petrus een engel naar de aarde gestuurd om de sleutels op te halen. Toen het meisje met haar moeder en nog een aantal andere mensen bij het weiland aankwam, waren de gouden sleutels nergens meer te bekennen. Wel bloeiden er op de plek gele bloemen die er voordien niet gestaan hadden. De bloemen zaten aan de steel, zoals sleutels aan een ring. Sindsdien heet de plant ook wel gulden sleutelbloem.

Omdat het een van de eerste voorjaarsbloemen is, staat de sleutelbloem in de bloemsymboliek voor de geneugten van de jeugd, maar ze kan ook verwijzen naar de ontluikende liefde: ik zal wel van je houden, maar ik kan het je nog niet zeggen.

Overigens kan de sleutelbloem ook duiden op verdriet.

William Shakespeare gebruikte de sleutelbloem in een van zijn toneelstukken als metafoor voor een vroegtijdige dood.

GUICHELHEIL

(Anagallis arvensis)

De rode bloemen van het guichelheid staan op lange stelen in de oksels van de bladeren. Het plantje bloeit van mei tot in de herfst.

Er bestaat ook blauwe guichelheil, maar die is erg zeldzaam. De eigenschappen zijn gelijk aan die van het guichelheil met rode bloempjes. Beweerd wordt, dat de zaden van het blauwe guichelheil niet giftig zijn voor vogels en die van het rode guichelheil wel.

Guichelheil heeft veel volksnamen: heil der zotten, rode muur, akkerbasterdmuur, lieveheerssteentjes, spaans groen, guichelheilmannetje, guichelheilvrouwkje. In de Kempen zeggen we ook: rode mier(t).

Guichelheil betekent "waangenezer". Vroeger werd de plant aangewend bij melancholie en hondsdoelheid. Het is een echte akkerplant, maar ook in nog kale bermen kun je het plantje aantreffen als zogenaamde "pionier".

Voorals er grote hoeveelheden van gegeten worden, sterven paarden en koeien er van en ook vogels kunnen van de zaden dood gaan. Guichelheil bevat het gif saponine, dat zeker niet ongevaarlijk is voor de mens, vooral als hij er een behoorlijke hoeveelheid van binnen krijgt.

In de klassieke oudheid en de Middeleeuwen gold guichelheil als geneesmiddel bij allerlei vormen van krankzinnigheid, maar het werd ook geacht te helpen tegen slangengif. Het moest als geneesmiddel wel op een heel speciale manier verzameld worden. Dat diende namelijk te gebeuren vóór zonsopgang en zonder een woord te spreken. Het plantje werd in het huis of in de stal opgehangen. Het verdreef dan alle kwaad en het zorgde ervoor dat mensen een goed humeur kregen.

In Duitsland heette guichelheil ook wel "Armer Leute Wetterglas", omdat de bloempjes zich al sluiten nog vóóordat het gaat regenen.

WATERDRIEBLAD

(*Menyanthes trifolia*)

Vroeger had ik de gewoonte om een paar keer per jaar diep de natuur in te trekken. Van 's morgens vroeg tot 's avonds laat bleef ik dan weg. Het kon gebeuren, dat ik dan de hele dag geen mens te zien kreeg. En dat deed me deugd. Mijn voorkeur ging tijdens die tochten uit naar een moerasgebied, Het Zwarte Land geheten, aan de oever van de Dommel. Er liggen daar dode armen van de Dommel die vroeger haar loop regelmatig verlegde, bijvoorbeeld na een hevig onweer, als het overvloedige water de rivierkant uitholde en deed instorten.

Als ik eenmaal onderweg was, keek ik nergens meer naar. Ik ging overal dwars doorheen of onderdoor en geen hindernis kon me tegen houden. Op die tochten heb ik ontzettend veel gezien, gehoord en vooral geleerd. Wat de planten die ik onderweg te zien kreeg betreft, sloeg ik alles op in mijn geheugen om later in de flora na te kijken wat voor vlees ik in de kuip had. Zo ontdekte ik voor het eerst het waterdriblad.

In Nederland is dat een plaatselijk veel voorkomende plant. Door ontginning en ontwatering van veel moerasgebieden is waterdriblad steeds zeldzamer geworden. De laatste jaren heb ik het dan ook niet meer gezien. Naar men zegt groeit het nog in het dal van de Tongelreep op de Leendse oever.

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam zou vanuit het Grieks te vertalen zijn als "maandbloem": er zou in de oudheid een middel uit gewonnen zijn dat de menstruatie bevorderde. De witte bloemen en roze knoppen staan in trossen en zijn sterk behaard. De bladeren zijn drietallig (trifolia).

Omdat de bladeren een bittere stof bevatten, werden ze vroeger gebruikt als middel tegen maagkwalen. Er werd een bitter soort maagwijn van gemaakt.

DUIZENDGULDENKRUID

(Centaurium umbellatum)

Duizendguldenkruid, volgens sommige boeken echt duizendguldenkruid ter onderscheiding van fraai duizendguldenkruid en strandduizendguldenkruid, is in Nederland zeldzaam tot zeer zeldzaam. Zelf heb ik dit kruid een aantal keren aangetroffen in het beekdal van de Tongelreep en bij de visvijver in Westerhoven.

Ik herinner me nog dat mijn vader hevig ontroerd was, toen we het daar samen vonden. Vooral omdat mijn vader er niet de man naar was om openlijk zijn ontroering te laten blijken, is me dat voorval altijd bijgebleven.

Duizendguldenkruid is een makkelijk herkenbare plant, die ongeveer 30 cm hoog wordt en fraaie rode bloemen draagt. Ze dankt haar naam aan Chiron, de centaur uit de Griekse mythologie. Chiron onderwees zijn leerlingen, waaronder beroemdheden als Heracles, Jason en Asklepios, en leerde hen hoe ze met de plant wonden konden genezen. Later gold het kruid vooral als een koortsmiddel.

In de Middeleeuwen legde men de naam uit als centum (honderd) en aurum (goud), dus eigenlijk honderdguldenkruid. Vanwege de geneeskrachtige werking zou de plant wel honderd goudstukken waard zijn.

Het was een bitter kruid, met name aangewend bij maag- en onderlijfsbezwaren. Het was ook een zogenaamd tovenaarskruid.

Het volksgeloof wil, dat je er allerlei zonderlinge zaken mee kon uithalen, tenminste als je het kruid op Sint Jansdag plukte, precies op het moment dat de klok twaalf uur 's middags sloeg. Als je dan een stukje van het kruid in je portemonnee stopte, zou er altijd geld in blijven zitten.

Zette men in de heksennacht (30 april-1 mei) een krans van duizendguldenkruid op het hoofd, dan kon men de heksen naar de sabbath zien gaan. En dat allemaal zonder er zelf kwalijke gevolgen van te ondervinden.

HAAGWINDE

(Convolvulus sepium)

De haagwinde geldt in nagenoeg geheel Nederland als een zeer algemeen voorkomende plant.

Ze houdt van een voedselrijke, vochtige bodem. Op akkers en in moestuinen kan ze erg hinderlijk zijn, omdat ze met haar meterslange stengels door allerlei cultuurgewassen slingert en er zich aan vastklampt. De bloei valt waar te nemen vanaf mei tot aan de eerste nachtvorsten. De bloemen zijn vaak wit, soms roze of rood.

De haagwinde heeft tal van volksnamen: dagbloem, draaiwinde, duivelsnaaigaren, klokwinde, weerwinde, binde, maagdenkelk en, bij ons in de Kempen, pispotje, klimmerke, hagenwind, heggwinde, winde, rand, paapmuts, slaapmutske, bekertje, (j)emmer, witte roemers, witte toet en maagdenkelkjes.

Het sap van de haagwinde is licht giftig. Vroeger werd het als laxemiddel gebruikt en tevens aangewend bij scheurbuik. Voor de (volks)geneeskunde betekent de plant al vele eeuwen weinig tot niets meer.

De bloemen van de haagwinde staan, als tere witte klokken, maar één dag open. Soms gaan ze 's morgens niet eens open en dan komt er gegarandeerd regen, zegt het volksgeloof. Dat ging zelfs zo ver, dat men de bloemstelen soms een "knik" gaf vooraleer de bloemen waren opengegaan, zodat het zou gaan regenen! Vandaar de volksnaam weerwinde.

Kinderen mochten de bloem onder geen enkele voorwaarde plukken, want anders zouden ze de eerstvolgende nacht vast en zeker in bed plassen.

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam komt van het Latijnse convolvere en betekent zoveel als omwinden, omvlechten. Het tweede deel van de wetenschappelijke naam komt van het Latijnse sepes, dat staat voor heg of haag. De officiële Nederlandse naam voor haagwinde is derhalve de letterlijke vertaling van de wetenschappelijke. En zo heel erg vaak zie je dat ook weer niet.

SMEERWORTEL

(Symphytum officinale)

Mijn vader had een boomgaard op de oever van de Keersop. Vroeger, voordat hij er fruitbomen plantte, was het een weiland. En dat was heel goed te merken aan de taaie en bijna onuitroeibare onkruiden die er groeiden. Eén daarvan was de smeewortel. Vooral op vochtige plekken langs de sloten stak dat vervloekte onkruid steeds de kop weer op. Tot onze grote ergernis, want wij waren op onze vrije woensdagnmiddag de aangewezen wiederders!

Enkele volksnamen: hommelwortel, spekwortel, ezelsoor, dolle hondsbeien.
Specifiek Kempische namen: vetwortel, zwartwortel en ezelsoor.

De smeewortel gedijt goed op natte tot vochthoudende grond. De bloeitijd is van juni tot augustus. De bloemen zijn wit of paars, violet, purper of lila van kleur.

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam komt van het Grieks en betekent aaneengroeien, samengroeien en onderling vergroeien, wat er op duidt dat het gaat om een plant die gebruikt wordt om wonden dicht te laten groeien, met andere woorden, te genezen. Het tweede deel wijst erop, dat de plant al in vroeger tijden voorradig was in de apotheek.

Uit de lange penwortel wordt nu nog steeds een stof gewonnen die werkzaam is als heelmiddel tegen wonden. Aan dat taaie goedje dankt de smeewortel haar naam. Ook bij de oude Kelten stond de plant zeer hoog in aanzien, omdat je er heel goed wonden mee kon genezen.

De wortel is slijmerig. Als je er thee van trekt zou dat een geneesmiddel opleveren tegen gezwollen van allerlei aard en tegen slijm op de longen. Ook maakt men er compressen van die op wonden worden gelegd, maar die ook hulp bieden bij kneuzingen en botbreuken. In de homeopathie maakt men gebruik van de wortel als specifiek middel bij verwondingen aan het been.

LONGKRUID

(Pulmonaria officinalis)

Van oorsprong kwam gevlekt longkruid in ons land alleen in Zuid-Limburg voor, maar omdat ze al geruime tijd als sierplant in tuinen en hoven staat, is ze over het hele land verspreid geraakt. Zelf heb ik gevlekt longkruid diverse keren in de Kempen waargenomen.

Het is een kruid dat van schaduw houdt. Het gedijt in lichte bossen, op voedselrijke, wat vochtige zand- en leemgrond, die niet teveel kalk bevat. De bloeitijd valt van maart tot in mei. De kleur van de bloemen kan nogal verschillen: van paars tot lila, van violet tot rood of roze. Opvallend zijn de vlekken op de brede bladeren. De onderste bladeren zijn lang gesteeld, de andere zitten vast tegen de stengel aan.

Er zijn een paar sprekende volksnamen, die voor een deel verwijzen naar de sage die ik hieronder ga vertellen: onzer vrouwen speenkruid, onze lieve vrouwenmelk, vlekkenkruid, wolvenkruid, wrangwortel.

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam komt van het Latijnse pulmo, dat long betekent en erop duidt dat de plant heilzaam was voor de longen. In de vlekken op de bladeren zag men in de Middeleeuwen gelijkenis met longweefsel, in de kleur van de bloemen een gelijkenis met de kleur van de longen. Daaruit leidde men af, via de zogenaamde signatuurleer, dat de plant een geneesmiddel tegen longziekten zou zijn.

De sage vertelt, dat er melk op de plant drupte, toen Maria, buiten in de tuin op een bankje gezeten, haar kind voedde. Toen ze het kind haar andere borst aanbood, vielen er een paar druppels naar beneden. Zo ontstonden de vlekken op de plant. Alleen om die reden al, heette het kruid sindsdien geneeskrachtig te zijn.

IJZERHARD

(Verbena officinalis)

IJzerhard is een overblijvende plant met een ontzettend taaie stengel. De bloem neigt naar een licht soort paars.

Deze zo onaanzienlijk ogende plant heeft in de oudheid en de Middeleeuwen een roem genoten, zoals maar weinig planten ten deel is gevallen. De reden hiervan is niet goed meer te achterhalen. Al bij de oude Egyptenaren gold ijzerhard als een heilzame plant die aan de godin Isis was gewijd. Ook voor de Galliërs, de Kelten en de oude Grieken en Romeinen was het kruid heilig. Het zou ontstaan zijn uit de tranen van Juno. Middeleeuwse botanici gebruikten ook wel de naam ijzerkruid, omdat ijzer door niets zo hard te maken zou zijn als juist door het sap van dit kruid. Ook heette de plant wel taaikruid, omdat de stengels heel moeilijk te breken zijn.

IJzerhard werd gezien als een werkelijk alles genezend kruid, dat bovendien tot iedere toverkunst in staat was. Tevens was het een plant die alle kwade invloeden kon afweren. Voor Albertus Magnus (1193-1280), een beroemd Dominicaan en kruidenkenner, was ijzerhard een van de toverkruiden, die ondermeer werden gebruikt om mensen jonger te maken, zo niet onsterfelijk. Om de volle kracht van de plant te benutten, moest je ze wel op Goede Vrijdag uitgraven, bij voorkeur met een gouden en nooit of te nimmer met een ijzeren schepje!

Ook de heksen hadden de wonderbaarlijke eigenschappen van ijzerhard natuurlijk goed in het oog. Ze gebruikten het kruid in hun heksenalf als ze naar de sabbath gingen. Ook droegen ze een kousenband van ijzerhard, zodat ze niet moe konden worden.

Om diezelfde reden droegen reizigers en bedevaargangers het kruid in hun schoenen.

ROZEMARIJN

(Rosmarinus officinalis)

Het gaat hier om een struikje dat een meter hoog kan worden. De bladeren zijn smal en leerachtig. De bloemen zijn blauw of wit. Van oorsprong komt het kruid uit de landen rond de Middellandse Zee, maar door de eeuwen heen is het verspreid over heel westelijk Europa. Het exemplaar in mijn eigen tuin is in de winter van 2002 op 2003 tot in de kern bevroren. Winterhard is rozemarijn dus zeker niet. Het struikje bloeit in mei en juni.

De blaadjes, die erg sterk geuren, worden gebruikt als keukenkruid bij vleesgerechten en bij het maken van kruidenazijn.

Met name als schoonheidsmiddel had rozemarijn lange tijd een grote faam. Als je in alcohol opgeloste blaadjes in het badwater deed, kreeg je een glanzende, zachte huid en als je er je haren mee waste, gingen ze prachtig groeien. Daarbij hielp het tegen roos en haaruitval.

Een oude sage uit Griekenland vertelt van een heilige jongeman, die een zeer vroom leven leidde en veel tijd in de tempel doorbracht. Door zijn leeftijdgenoten werd hij nogal voor de gek gehouden. Ze vielen hem zelfs lastig, omdat ze zijn gedrag niet konden waarderen. Daarop veranderden de goden de jongeman in een struik die naar wierook rook en waarvan de geur, evenals de ziel van de jongeling, recht naar de hemel steeg.

In sommige landen dragen de deelnemers aan een begrafenisstoet een takje van de rozemarijn in de hand.

Rozemarijn was een geluksplant die zorgde voor huwelijksgeluk, zolang je een twijgje in de woonkamer had hangen. Het meisje dat een twijgje rozemarijn in het haar droeg, zou geen kwaad overkomen.

LAVENDEL

(Lavandula spica)

Dit winterharde struikje van een halve meter hoog met smalle, witachtige of grijsgroene bladeren die opgekrulde randen hebben, zie je de laatste tijd in heel veel tuinen opduiken.

De blauw-violette bloemen staan in aarvormige bloeiwijzen aan het eind van de stengels.

Het struikje doet het in onze streken uitstekend, mits het een droge, warme standplaats krijgt.

Zoals dat voor alle planten geldt met een sterke, aangename geur, had de duivel ook een gloeiende hekel aan de lavendel. Als een mens dan ook voor de duivel op de vlucht ging en hij slaagde er in op tijd een lavendelstruikje te bereiken, was hij gered.

Evenals aan de meeste planten uit de kruidentuin, werden ook aan de lavendel anti-demonische krachten toegeschreven. Zo beschermde de plant ondermeer tegen het "kwade oog", wat dat dan ook zijn mag.

In de oude geneeskunde werden die kruiden gebruikt tegen allerlei "duivelse" kwalen, zoals zenuwziekten. Men maakte kruidenkussentjes door de planten fijn te stampen en de deeltjes in een neteldoek te naaien. De kussentjes werden gebruikt om ontstekingen tegen te gaan, maar ook, verwarmd, om pijn te bestrijden.

De thee getrokken van de blaadjes helpt, zo zei het volksgeloof, tegen hoofdpijn, zenuwachtigheid en flauwtes.

Er bestaat ook lavendelspiritus. De volksgeneeskunde maakt daar gebruik van bij hoofdpijn, reuma en jicht.

Een grote rol speelt de lavendel echter in de parfumerie. Daarvoor wordt de plant met name in Frankrijk in grote aantallen gekweekt, geoogst en verwerkt. In sommige streken worden de gedroogde stengels tussen het linnengoed gelegd, omdat ze een heerlijke geur afgeven.

KATTENKRUID

(*Nepeta cataria*)

Kattenkruid is een winterharde vaste plant, die in de border een belangrijke plaats verdient, omdat ze langdurig bloeit. Ze gedijt goed in elk soort tuingrond, zelfs als die erg droog is. Laat het loof 's winters aan de plant, want dat biedt redelijk veel bescherming, zelfs bij strenge vorst. De bloeitijd duurt van mei tot september.

De bloemen zijn geelachtig of roodachtig wit. In de tuin worden vaak andere soorten gekweekt, zoals nepeta mussini, die paarsblauwe bloemen heeft. Heel mooi, zeggen de boeken, is een combinatie van deze soort met donkerpaarse irissen tegen een zuidmuur.

Het laatste deel van de wetenschappelijke naam komt van het Latijnse cattus, dat kater betekent. Katten schijnen inderdaad helemaal maf te zijn van dit kruid. Dodoens schreef daarover: "In onse tijden heeft dit ghewas den naam van katecruydt gekregen; ende dat bij oorsaecke dat de katten groote genoeghte in dit cruydt nemen; want men siet dikwijls, dat sij door den lieflijcken reuck van cattencruydt bevangen sijnde, haer selven daer aen komen wrijven, en haer daer in wentelen, iae, met grooten lust de soppen ende bladeren daer van komen eten."

Katten werden vroeger als heksendieren beschouwd. Kattenkruid gold derhalve als een heksenplant. In de magische taal werd het toverkruid "bicith" genoemd.

Het kruid werd door de heksen met het gruis van een stukgeslagen steen vermengd, die uit het nest kwam van een hop, een vogel die rond 1900 nog in de Kempen voorkwam. Hoe die steen precies in het hoppennest terechtkwam en hoe ze alles exact mengden, wordt niet vermeld.

Als je dode vliegen of bijen in dit mengsel legde, werden ze weer levend!

WITTE DOVENETEL

(Labium album)

Ik moet een jaar of zes geweest zijn. We waren met het hele gezin pas verhuisd van een zeer ruim herenhuis in Valkenswaard naar een oud, maar nog ruimer boerenhuis in Westerhoven. Er was voor mij een geheel nieuwe wereld opengegaan. De school, het huis, de straat, de natuur in de omgeving, alles was anders. Op een vroege ochtend, ergens in de maand mei of juni, was ik met mijn vader in zijn pas aangelegde boomgaard bij de Keersop. Hij was ermee in zijn nopjes, dat was aan alles te merken.

Op die mooie morgen was hij onkruid aan het wieden in het moestuintje, dat bij de boomgaard hoorde. Op mijn kinderlijke manier probeerde ik hem te helpen. Op een gegeven moment zag ik hem een plant uittrekken en bij de hoop gooien, die erg veel van een brandnetel weg had. Maar mijn vader vertrok geen spier. Toen ik hem naar de reden hiervan vroeg, legde hij me uit dat het niet om een brandnetel, maar om een dovenetel ging. "En die pikken niet," zei hij. Voorzichtig raapte ik de plant van de hoop. Ze prikte inderdaad niet.

De witte dovenetel is een zeer algemeen voorkomende plant, die gemakkelijk is te herkennen aan de dichte krans van vrij grote, witte bloemen. Ze wordt wel een halve meter hoog.

De thee, getrokken van de bloemen (zonder kelk), wordt in de volksgeneeskunde als bloedzuiverend aanbevolen. Maar ook bij buikloop, bloedarmoede, opgezette klieren en nierklachten heette de thee te helpen.

De bloempjes bevatten erg veel nectarine. Als kinderen plukten wij de bloempjes om ze uit te zuigen. Maar erg smakelijk was dat niet. In ons dialect noemden wij de bloempjes "zuigertjes". Enkele volksnamen: engeltjeseten, zuigers, suikernetel, zachte netel. Kempische volksnamen: dannetel, witte netel, netel en melknetel.

BETONIE

(Betonica officinalis)

Domina omnium herbarum: de meesteres van alle kruiden, zo noemde men vroeger de betonie. Hoewel de meeste flora's beweren dat deze plant alleen in Zuid-Limburg en in de buurt van Nijmegen voorkomt, vond ik het kruid in 1985 op een grazige oever van de Tongelreep, een beek tussen Valkenswaard en Leende. Daarna heb ik het nooit meer aangetroffen. Toevalstreffer?
Het is een ruw behaarde plant van 30 tot 75 cm groot. De stelen van de onderste bladeren zijn veel langer dan die van de bovenste. De bloemen zijn helderrood.

Lobelius zegt: "Betonie bewaert de sielen ende lichamen vande menschen ende bevrijdt ende beschermt de nachtwandelinghen van toverien ende perikelen oock de ghewijde plaetsen ende kerckhoven van schrickelijke visioenen, iae sij is tot alle dinghen goedt ende heylich."

Dat is nogal wat voor een plant die tegenwoordig niemand meer kent.

Lobelius gaat verder: "Met korte woorden gheseydt, de Betonie is soo vol van deughden en krachten, datmen daerom een spreekwoord ghebruyckt: ghij zijt volder van deughden dan de Betonie."

Na de Middeleeuwen, toen het een van de beroemdste kruiden ter wereld was, heeft de plant haar roem helemaal verloren. Het is zelfs een onbekend plantje geworden.

Waar men de plant nog kent, heet ze in de volksmond koortskruid. De thee van de bladeren getrokken zou helpen tegen epilepsie, zenuwzwakte en jicht, een gedachte die voortkomt uit het bijgeloof, dat er "aangetoverde" ziekten zouden bestaan.

De getrokken thee, ingenomen met honing en kandijnsuiker, zou helpen bij hoest.

WILDE TIJM

(Thymus serpyllum en vulgaris)

Ik behandel hier, naast de wilde, ook de gewone tijm, omdat die vaak in onze kruidentuintjes staat en veel in de keuken wordt toegepast. Dit kruid helpt om vet eten gemakkelijker en zonder bezwaren te verteren.

De wilde variant is mogelijk nog in de vrije natuur van de Kempen aan te treffen, maar zeer zeker de cultuurvorm. Het kruid groeit op niet te zure zandgrond en kan slecht tegen luchtvervuiling. Het is om die reden in Nederland de laatste jaren sterk achteruit gegaan. De meeste kans heb je nog op heidevelden, op grazige plaatsen en langs karresporen, voor zover die nog bestaan. De bloeitijd valt van juni tot september.

De wilde tijm heeft kruipende, de gekweekte soort rechtopstaande stengels. Werumeus Buning (Nederlands dichter, 1891-1958), die zich ondermeer ook heeft verdiept in de kookkunst, schreef het volgende over de tijm: "Een gering blaadje tijm, tusschen de vingers fijngeknepen, het behoeft niet meer dan een splinter te zijn, riekt naar een stille, warme wereld. Het is goed aan kruiden te ruiken, in dagen van zwarigheden; ze ruiken naar de goede wereld." Voor geen enkel kruid geldt dat meer dan voor de tijm.

Kempische volksnamen: heikruid, onzeliëevrouwebedstrooi.

Vroeger gebruikte men dit kruid om in kussentjes van neteldoek te naaien, soms ook samen met lavendel en rozemarijn. Die kussentjes zouden hoofdpijn verlichten, het slapen bevorderen en benauwdheid tegen gaan.

Vroeger ging het verhaal dat tijm alle toverij verbreekt. Op Drievuldigheidsondag diende men de plant stil en zwijgend te plukken. De bundeltjes kruiden, in huis en stal opgehangen, behoedde gezin en vee voor alle kwaad. Dat padden - duivelse beesten - graag huizen onder de tijm, maakt er dan weer een heksenplant van. Als keukenkruid past tijm uitstekend in soepen, sauzen, en bij vlees en gevogelte.

BASILICUM

(Ocimum basilicum)

Bazielkruid of basilicum kent iedereen die in de keuken wel eens met kruiden werkt. De plant wordt sinds mensenheugenis gekweekt als toekruid en als geneesmiddel. De witte of bleekrode bloemaren staan in kransen van zes.

Het is een eenjarig kruid, waar veel bijen op af komen. Van oorsprong komt het kruid uit Zuid-Azië. De plant wordt ongeveer 65 cm hoog. Het blad is langwerpig eivormig. Ik veronderstel dat Basilicum in de Kempen alleen in gekweekte vorm voorkomt.

Omdat het hier gaat om het meest geurige keukenkruid van allemaal, zal het, door echte liefhebbers, nogal eens gezaaid worden. Dat moet gebeuren in maart of april onder glas op een warme plek. Half april gaan de plantjes in de koude bak en na half mei (IJsheiligen!) in de volle grond. Zoek voor de uit te zetten plantjes een zonnig plekje met voedzame grond.

Basilicum is gemakkelijk te herkennen aan de eigenaardige bloemen, die ondersteboven aan de plant lijken te zitten.

De volgende sage wil ik u niet onthouden: "De drie koningen, die bij de geboorte van Christus naar Bethlehem kwamen, waren eigenlijk magiërs. In de Kerstnacht zag ieder van hen een wonderlijk teken. Baltazar zag een struik. Het was basilicum, waar een bloem aan groeide die mooier was dan de roos. In die bloem zat een omhulseltje. In de Kerstnacht ging het omhulseltje open en er vloog een vogeltje uit, dat rood was als een robijn (Roodborstje). Met een menselijke stem zei het vogeltje: De Schepper van hemel en aarde is geboren, het is de God-en-mens en de wereld is hem onderdanig. Sindsdien noemt men basilicum een koningskruid."

De blaadjes worden, altijd in geringe hoeveelheden, als kruiden gebruikt. Ook in de kruidenazijn zullen ze niet ontbreken. Om Werumeus Buning nog eens aan te halen: basilicum verandert een taai schaap in een mals lam.

WOLFSKERS

(Atropa bella-donna)

Het is maar de vraag of de wolfskers in de Kempen voorkomt. Ze houdt van zeer kalkrijke grond, dat staat vast. Er zijn een paar beken in de Kempen, zoals de Tongelreep en de Keersop, die, via sloten en vaarten, hun water betrekken uit de kalkrijke Maas. Op de oevers van die twee beken zou je daarom de wolfskers kunnen aantreffen.

In de Kempen schijnt men de plant ook wel belladonna te noemen. Dat zou er op kunnen wijzen, dat ze hier vroeger ooit is aangetroffen.

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam is afgeleid van het Oudgrieks en betekent doodskruid. Het Latijnse belladonna staat voor "mooie vrouw". De plant bevat een stof die de oogpupillen groter maakt. Door het gebruik zou een vrouw er mooier uit gaan zien.

Wolfskers groeit op open plekken of aan de rand van loofbossen. De bloeitijd valt van juni tot augustus. De bladeren zijn eirond of iets langwerpiger en lopen uit in een korte steel. De bruin-violetten, van binnen gele bloemen, hangen in de oksels van de stengel. De bessen zijn zwart en vooral voor de mens erg giftig. Dieren en met name vogels schijnen er geen last van te ondervinden.

De gifstof heet atropine. Je krijgt er ondermeer hallucinaties van, je gaat er onzinnig van praten en je bent tot de gekste dingen in staat. Atropos was een van de drie noodlotgodinnen. De twee anderen waren Klotho, die de levensdraad spint en Lachesis, die de gesponnen draad geleidt, waarna Atropos de draad doorknipt. Vandaar dat men paarden vroeger, mét het hooi, een paar gedroogde blaadjes wolfskers gaf, zodat ze levenskrachtig werden en bleven.

In andere streken droeg men de gedroogde plant op het lijf, omdat je dan bij het kaartspel niet kon verliezen.

BILZEKRUID

(*Hyoscyamus niger*)

Het bilzekruid zou niet in deze rubriek zijn opgenomen, als ik de plant niet onlangs nog had aangetroffen op een oude, niet meer gebruikte vuilnisbelt hier in de buurt. Volgens de flora's die ik in mijn bezit heb, is het een zeldzame plant die in Nederland alleen voorkomt in het rivierengebied, op de Waddeneilanden, langs de kust en in Zeeland.

Ze vraagt een voedselarme, droge, liefst wat stenige bodem. Bilzekruid stinkt en is bovendien zeer giftig. De bloeiperiode ligt tussen juni en oktober. De nogal grote, trechtervormige bloemen zijn geel en/of paars, violet, purper of lila.

De werking van het gif doet denken aan vergiftiging met bella donna, maar je krijgt er ook slaap van. Het gedroogde kruid werd vroeger in kleine hoeveelheden gebruikt als pijnstillend middel. In sommige landen verwerkt men poeder van de plant in bier. Dat werkt bedwelmend en roept waanvoorstellingen op.

Kempische volksnaam: doodsbloem

Bilzekruid was bij de Kelten gewijd aan Bel, de god van de doden, aan wie mensenoffers werden gebracht.

Hoe de plant ontstond vertelt ons de sage. Na de zondeval zei God tegen de slang: "Op je buik zul je kruipen en stof zul je vreten, je leven lang." Van woede spuwde de slang haar gif op de aarde en hieruit ontsprongen drie kruiden: bilzekruid, doornappel en stinkende gouwe.

Ook tovenaars zagen wel wat in deze plant. Ze gebruikten haar vooral bij hun geestesbezwingingen. Het kruid moest daarvoor geplukt worden op de 23e en 29e dag van de maand en onder gerst of tarwe bewaard worden. Men zou met de plant regen op kunnen wekken door ze in water te dopen en de droge grond ermee te besprenkelen. Wie iets van het kruid bij zich draagt, zal altijd vrolijk zijn!

BITTERZOET

(Solanum dulcamara)

Bitterzoet kun je door heel Nederland aantreffen in bosranden, langs sloten in hagen en heggen en lagere struiken. De bloeitijd valt van juni tot september. De kleur van de bloemen varieert nogal: paars, violet, purper of lila. Vaak zie je tegelijkertijd bloemen en groene en rode bessen aan de plant. Het is een soort klimplant, die echter ook op de grond liggend existeert. Ze stelt niet veel eisen aan de grond en ook wat licht en vocht betreft is ze snel tevreden.

Er zijn veel volksnamen: alfsrank, dodebes, dolbessenhout, dolkruid, hondsbes, klimmende nachtschade, wilde aardappel, zoethout. In de Kempen zegt men hier en daar ook trutelhout.

De smaak van de bessen is in eerste instantie bitter, daarna zoet. Vandaar de naam. Het gif in de bessen (solanine) veroorzaakt braken en duizeligheid. De geneeskunde wendt het aftreksel van de stengel aan bij huidziekten.

Op de een of andere manier groeide er een aantal jaren geleden plotseling bitterzoet in mijn tuin. Mogelijk heb ik het zelf meegebracht van het veld. Zodoende kunnen wij elk jaar het verloop volgen van bloem naar groene bes en scharlaken rode bes.

Er is een legende die een nogal vroom en, door moderne ogen gezien, zeer onwaarschijnlijk verhaal vertelt. God zou, zo wil dat verhaal, het bitterzoet bestemd hebben voor steile hellingen en moerassige plaatsen, om ons te herinneren aan de zondeval van Adam en Eva. Zo is de plant voor ons een voorbeeld en een waarschuwing; wij zijn bij voorbaat reddeloos verloren, als wij ons laten leiden door lichtzinnigheid en onbedachtzaamheid. De bekende Vlaamse folklorist Isidoor Teirlinck zegt: grijp niet te haastig naar bitterzoet, anders verzink je in slijk en moeras.

KEIZERSKROON

(Fritillaria imperialis)

De keizerskroon heeft op mij als kind in de jaren vijftig van de vorige eeuw grote indruk gemaakt. De plant stond in de altijd goed onderhouden en mooi aangelegde tuin van Fien van Velzen, toentertijd onderwijzeres in Westerhoven. Mogelijk ook omdat ze niet getrouwd was, noemden wij haar juffrouw van Velzen. Opvallend was haar interesse in volksgebruiken. Als wij met Driekoningen of met Vastenavond als kinderen zingend en min of meer verkleed langs de huizen gingen, kregen wij bij haar nooit geld. Ze bakte, zoals de traditie het voorschrijft, altijd pannenkoeken of olieballen voor de rondtrekkende, zingende kinderen.

Een paar keer heb ik geprobeerd een keizerskroon aan te planten in mijn eigen tuin. Het eerste voorjaar kwam er dan uit de knol een armzalige plant tevoorschijn, maar het jaar daarop was het helemaal over. In de Kempen hoorde ik hier en daar met stelligheid beweren, dat de stank die de bollen van de keizerskroon verspreiden mollen zou verjagen.

De keizerskroon heeft een krans van neerhangende bloemen onder een rozet van bladeren, die op de top van de stengel staan. Dat is al zeer opvallend. De plant komt uitspronkelijk uit Perzië. In de zestiende eeuw kwam ze in Konstantinopel terecht en van daaruit werd ze door de Duitse gezant Busbequius overgebracht naar de tuin van het keizerlijk paleis in Wenen. Vandaar verbreidde de keizerskroon zich snel over Europa.

De hele plant, maar met name de bol, bevat een hevig braakmiddel. Het is een levensbedreigend goedje, vooral als je er grote hoeveelheden van binnen krijgt. In Frankrijk kweekte men de bollen vroeger om er stijfjel uit te winnen. Ook in de honing zit de braking verwekkende stof: imkers, opgepast.

DOORNAPPEL

(Datura stramonium)

De doornappel heb ik, eigenlijk bij toeval, één keer aangetroffen op een braakliggend terrein langs de oude spoorlijn tussen Valkenswaard en Achel. Hoe de plant daar terecht was gekomen, blijft een raadsel. Later ben ik haar, daar of ergens anders, niet meer tegen gekomen.

Van oorsprong komt het kruid uit Noord-Amerika. In de 18e eeuw is het ingevoerd en via allerlei botanische tuinen verspreidde de doornappel zich over Europa. De plant houdt van droge, open en zonnige plaatsen en losse, zandige grond. Ze bloeit van juni tot in september. De bloemkleur: wit of paars, violet, purper of lila. De bloemen hebben de vorm van een trechter. Het blad is eivormig of langwerpig. De vruchten van de doornappel zijn voorzien van forse stekels.

In mijn geliefde boek *De Geurende Kruidhof* lees ik anderzijds, dat de plant uit Turkije stamt. Zigeuners, die haar gebruikten bij hun toverijen, zouden haar naar Duitsland hebben overgebracht, waarna de plant zich over West-Europa verspreidde. Later bleek dat het hier een familielid van de doornappel betreft. Hoe het ook zij, op bouwland en mesthopen schijnt de doornappel vrij algemeen voor te komen. Het gif uit de plant wordt in grote delen van de wereld aangewend tegen astma.

Ook de doornappel is gezegend met het feit, dat er een sage aan haar is gewijd. Eens, zo zegt het verhaal, was de doornappel een prachtige boom, de boom van kennis van goed en kwaad. Na de zondeval van Adam en Eva kronkelde de door God eveneens gestrafte slang zich woedend om de boom, die kleiner en kleiner werd. Zo werd de doornappel een giftige dwergplant. Ook de kleine appels werden giftig. De volksmond sprak dan ook van duivelsappel: wie er van eet gaat onherroepelijk dood.

BEENBREEK

(Narthecium ossifragum)

Beenbreek heb ik een aantal malen aangetroffen op een nat gedeelte van natuurgebied de Malpie tussen Valkenswaard en Borkel. Vlakbij vond ik ook de ronde zonedauw, die eveneens houdt van zo'n drassig, hobbelig terrein en zure, voedselarme grond. De plant heeft snel te lijden van uitdroging.

De bloeiperiode valt tussen juni en augustus. Het blad kan zowel zwaard- als lintvormig zijn. De gele bloemen staan in een tros of in een aarvormige tros.

Al wandelend door genoemd terrein vond ik niet alleen beenbreek en zonedauw, maar ik hoorde er ook de wulp (kluuter of küilder in de Kempen) met zijn jubelende, langgerekte roep. Dat geeft mij telkens weer een koninklijk gevoel, vooral als ik in mijn eentje ben. Het lijkt er dan op, dat ik iets terugverover van mijn reeds lang vergane jeugd en glorie.

De aanwezigheid van beenbreek duidt erop, dat er in dat betreffende gebied veel mineralen in het water zitten.

Er zijn heel wat volksnamen en dat geeft meteen aan, dat de plant al erg lang bekendheid geniet: edelgras, engelgras, siepelgras, wilde gerst, gele wateraffodil, gemeen beenheel.

De naam beenbreek is ontleend aan een volksverhaal dat op een misverstand berust. Omdat er in gebieden waar de plant goed gedijt, relatief veel ongelukken gebeurden met schapen en rundvee - vaker dan op andere plaatsen braken ze de poten - dacht men dat de dieren behekst waren door de beenbreek.

Dat runderen de poten braken, lag echter niet aan de beenbreek, maar aan het hobbelige, drassige terrein. Dat is natuurlijk ook geen geschikte plaats om beesten te laten weiden. Maar vroeger hadden de mensen het in de Kempen niet zomaar voor het zeggen. Ze moesten het maar doen met hetgeen voorhanden was.

KONINGSKAARS

(Verbascum thapsus)

Schrijvend over de koningskaars heb ik het in feite evenzeer over de stalkaars en de zwarte toorts, vooral ook met het oog op het volksgeloof, de volkskunde en de volksgeneeskunde.

Van oorsprong is het een Zuid-Europese plant, die zich via wegen en spoorlijnen over heel Europa heeft verspreid. Ook in tuinen zie je de koningskaars steeds meer. De zwarte toorts komt, ook in de Kempen, vrij algemeen voor, vooral in wegbermen en langs spoorbanen. Koningskaars bloeit van juli tot oktober. De gele bloemen staan in een aarvormige tros. Het gekartelde blad mist de bladsteel.

Er zijn ongewoon veel volksnamen, maar gezien de treffende karakterisering van de plant, zal ik ze allemaal voor u opsommen: hemelbrand, zachtlap, aronsstaf, kerskruid, paaskers, paaskaars, wolbloem, nachtkaars, koningskandelaar. Kempische volksnamen: toorts en wolvenstaart.

De oude Grieken gebruikten de wollige bladeren als lampepit of de hele plant, ingesmeerd met pek, als fakkel. In de Middeleeuwen werd de koningskaars het symbool van koninklijke waardigheid en kreeg ze de naam koningskandelaar. De volksnaam hemelbrand betekent "hoog naar de hemel". Op veel schilderijen in de Middeleeuwen werd Maria afgebeeld met een koningskaars in de hand. Als er iemand ziek was, sloeg men een kruis, raakte de zieke aan met een koningskaars en zei daarbij hardop: onze Lieve Vrouw gaat driemaal over het land, ze draagt de hemelbrand in haar hand. Daarna was de zieke genezen.

Soms plantte men een zwarte toorts op een graf. Ging de plant dood, dan was de dode in de hel. Groeide de plant mooi recht op, dan was de dode vast en zeker in de hemel.

GENADEKRUID

(Gratiola officinalis)

De flora van de Lage Landen zegt van het genadekruid, dat het in Nederland de noordgrens van zijn leefgebied bereikt. Het kruid komt zeer zelden voor langs de grote rivieren en langs enkele beken in Noord-Brabant. Wie weet is het ook in de Kempen te vinden.

Het groeit in graslanden die in de winter onder water hebben gestaan en op lage oevers langs beken en stromen. Bloeitijd: juni tot augustus. De witte, gele, rode of roze bloemen zijn buisvormig. Het blad is gezaagd en lancetvormig.

Het kiemplantje houdt er merkwaardigerwijs een zogenaamde groeistop op na. In het gebied van de Middellandse Zee, waar de voorzomers meestal erg droog zijn, heeft dat zeer veel nut, maar omdat de voorzomers bij ons nat zijn, heeft die groeistop hier totaal geen belang. Erger nog, het brengt de plant schade toe: door de groeistop krijgen andere planten de kans hoger te groeien, waardoor het genadekruid te weinig licht krijgt en afsterft.

Het onderdeel officinalis van de wetenschappelijke naam duidt op de geneeskrachtige werking van de plant. Vroeger werd ze gebruikt bij verstopping, lever- en galklachten, onregelmatige menstruatie en hartklachten.

In mijn *De Geurende Kruidhof* wordt gesproken over bleekrode of geelachtige bloemen. Van het genadekruid werd vroeger gezegd, dat het enerzijds de duivel en zijn trawanten kon verjagen en als zodanig een werkelijke godsgenade was, maar dat de duivel er anderzijds zelf ook zijn lelijke streken mee uithaalde.

Het kruid, maar vooral de wortel, bevat een scherp gif. Hoewel het tot voor kort in de volksgeneeskunde her en der nog gebruikt schijnt te zijn, is het sterk af te raden om het te proberen: koeien laten het ongemoeid en paarden worden er ziek van.

EREPRIJS

(*Veronica officinalis*)

Ereprijs komt in alle soorten en hoedanigheden voor in Nederland. De soort die ik hier behandel is de mannetjesereprijs. Ik ben er niet zeker van of en in welke hoeveelheden deze plant nog in de Kempen voorkomt. Er is nog wel een Kempische volksnaam: engeloogje.

De mannetjesereprijs geeft de voorkeur aan droge, zonnige plaatsen, al zal ze lichte schaduw ook best verdragen. Wel staat de plant graag op voedselarme, niet bemeste zand- of leemgrond. En daar is geen gebrek aan in de Kempen, al heeft de fosforrijke varkensmest, juist ook hier, al veel verpest.

In de flora van de Lage Landen staat, dat de mannetjesereprijs alleen nog in duinen vrij algemeen voorkomt. Voor de rest is de plant in het hele land naar de achtergrond verdrongen.

De naam mannetjesereprijs verwijst naar een vroeger gebruik, met name in West-Friesland, om aan soorten die op elkaar lijken de toevoeging "mannetje" of "wijfje" mee te geven.

Mannetjesereprijs lijkt een beetje op tijmeprijs, dat ook wel ereprijswijfje werd genoemd.

De bloeitijd valt van mei tot in augustus. De bloemen zijn blauw. Ze staan in lange trossen in de bladoksels. De plant is zacht behaard.

De legende rond de mannetjesereprijs is gebouwd rond de bijbelse figuur Veronica, de vrouw die, tijdens Jezus' tocht naar Golgotha, haar hoofddoek aan hem gaf, zodat hij zijn besmeurde en bebloede gezicht kon afvegen. Later gaf het goedgebouwde volk de naam veronica aan de mannetjesereprijs, omdat men op de bloemblaadjes de tekening van Christus' aangezicht meende te herkennen, precies zoals die op de doek van Veronica zou zijn achtergebleven.

GEWOON VINGERHOEDSKRUID

(Digitalis purpurea)

Volgens de flora komt gewoon vingerhoedskruid in Nederland van oorsprong alleen voor in Limburg en dan nog ten oosten van de Maas, in het zuidoostelijk deel van de Veluwezoom en het zuidelijk deel van de Achterhoek. De planten die ik in de Kempische natuur ben tegen gekomen zullen dus wel verwilderde exemplaren zijn geweest. Je ziet gewoon vingerhoedskruid veel in tuinen, vaak ook met witte bloemen. De wilde vorm heeft purperrode bloemen. De bloeitijd valt tussen mei en oktober.

Kempische volksnamen: vingerhoedje en vossenbek.

De Latijnse naam digitalis komt van 'digitis', dat 'vinger' betekent. Digitalis slaat dan op 'vingerhoed' of 'handschoentje'. De bloemen lijken veel op een vingerhoed. Iedereen die de plant kent, zal dat beamen.

Het kruid groeit vooral in bossen waar is gekapt of gebrand, precies zoals dat het geval is met het wilgenroosje, dat in de Kempen om die reden 'brandroos' wordt genoemd.

Vingerhoedskruid houdt niet van kalk, wil daarbij graag een wat vochtige, niet al te voedselrijke bodem.

Vooraf de bladeren en het zaad bevatten veel gif, het digitaline, dat in 1868 werd ontdekt door een zekere Homolle. Het is een zwaar vergif, maar anderszijds kan het in vertrouwde handen een prachtig geneesmiddel zijn.

Het volksgeloof, dat overal wel een verhaal bij wist te bedenken, vertelt over het vingerhoedskruid, dat het bij elfjes zeer in trek is. In plaats van een hoed dragen die wezentjes namelijk de bloemkelken op het hoofd.

Dat de plant in een kwaad daglicht stond, bewijst de sage, dat alle melk in huis in korte tijd zuur werd, als je ook maar één bloem van het vingerhoedskruid in huis haalde.

OGENTROOST

(Euphrasia stricta)

De stijve ogentroost groeit in Nederland in de duinen en op grote heidevelden. Vroeger kwam ze hier algemeen voor. De plant houdt van de hoge zandgronden van Noordoost Nederland en Zuid-Limburg. Het is dus maar de vraag of de Kempen haar voldoende kansen biedt. Er is een Kempische volksnaam: lantaarntje.

De bloeitijd valt tussen juni en oktober. De meestal witte bloemen met een geel hart zijn ongesteeld en staan alleen of in een tros. Er komen veel kruisingen voor tussen de verschillende soorten ogentroost.

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam betekent in het Grieks zoveel als 'opgewekt'. De Grieken dachten dan ook, dat je er vrolijk van werd als je een slokje nam van het aftreksel van de plant. Het tweede deel 'stricta', betekent zoveel als: met stijve stengels, rechtop staand.

Dodoens, de beroemde Vlaamse plantkundige, schreef al in de zestiende eeuw zeer lovend over de ogentroost: Ooghentroost ghestooten en op die ooghen gheleyt, oft sap daerof met wijn wtgeperst in die ooghen ghedruypt, neemt wech ende gheneest die donckerheit van den ooghen en maeckt klaer ghesichte." Ogentroost is een struikachtige plant van ongeveer dertig centimeter hoog.

De bladeren aan de stengels zijn nogal grof getand. In De Geurende Kruidhof heten de bloemen wit, paars, blauwachtig gestreept of geel gevlekt. Zo zie je maar weer dat het ook in de botanie niet allemaal "pais en vree" is.

Vroeger werd de ogentroost, zoals de naam al zegt, vooral gebruikt als een middel tegen oogziekten. Met name in die hoedanigheid was het een zeer beroemd kruid met een paar zeer treffende volksnamen: klaarogen, lantarentjes, makeblide.

Daarbij gold het kruid in de volksgeneeskunde als medicijn tegen geelzucht en bij maagklachten. Vandaar dat de tweede wetenschappelijke naam heel vroeger niet 'stricta' maar 'officinalis' was.

GROTE WEEGBREE

(Plantago major)

In elke wegberm kun je het vinden, dit zeer algemeen voorkomend kruid. Het is echt een plant die graag groeit op plaatsen die door de mens "verstoord" zijn, zoals in bermen, langs spoorlijnen en op vaak betreden graslanden.

Van oorsprong is de grote weegbree West-Europees, ze volgde de menselijke gang over de hele wereld op de voet, zodat ze nu in alle werelddelen voorkomt. De indianen noemden de grote weegbree dan ook heel treffend "voetafdruk van de blanke".

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam, het Griekse *Plantago*, is afgeleid van *planta*, wat voetzool betekent en dat volgens sommigen zinspeelt op de vorm van de bladeren van de grote weegbree. Anderen verwijzen naar het feit, dat de grote weegbree de mens op de voet volgt, als het ware in zijn voetsporen treedt. Inderdaad vind je de plant vaak langs wegen en voetpaden.

Kempische volksnamen: wegentree, weveblad, varkensblaar, hondsribben, eerdchol.

De bloeitijd van dit kruid ligt ergens tussen mei en november. De nauwelijks te onderscheiden bloempjes zijn bruin van kleur. Ze staan in een soort aar. De bladeren staan in een rozet op de grond. De bloemstengel richt zich daaruit rechtstandig op. Het blad is breed en ovaal.

Ook de grote weebree gold als een plant die alle kwalen kon verhelpen. Zelfs een slangenbeet of de beet van een dolle hond zouden door het sap van de plant genezen. De duivel kon dit niet verdragen, zo meldt de legende, en beet woedend een stuk van de wortel af, zodat de wortel stomp is geworden. Dodoens meldt: De wechbree was bij den ouden zoo seer ghesocht ende ghepresen, dat Themison, den ouden Griek, daer een gantsch boeck af ghemaect heeft, als den eerste erfinder van de groote krachten van dit ghewas."

Tot slot: bedevaartgangers legden weegbree in de schoen om geen blaren te krijgen.

SMALLE WEEGBREE

(Plantago lanceolata)

Net als de grote weegbree, die we hiervoor aan bod lieten komen, is ook de smalle weegbree een zogenaamde cultuurvolger. Waar de westerse mens kwam, volgde al vrij snel de smalle weegbree, tot in alle uithoeken van de wereld, zelfs tot in de tropen toe.

Het is eveneens een zeer algemeen voorkomende plant, die het niet zo nauw neemt met de grondsoort, al wordt ze op arme gronden beduidend minder groot dan op bijvoorbeeld kleigronden.

Omdat het groeipunt van de smalle weegbree vlak *onder* het aardoppervlak ligt, wordt de groei van de plant niet of nauwelijks gehinderd door betreding. Zelfs op voetbalvelden weet de smalle weegbree zich te handhaven, tot verdriet van de toegewijde terreinknechten.

De plant bloeit van mei tot aan de eerste vorst. De bloemen staan in een aar en zijn wit of groen van kleur.

Het tweede deel van de wetenschappelijke naam 'lanceolata' verwijst naar de lancetvormige bladeren van de smalle weegbree. De bloemstengels zijn overlangs gegroefd.

De smalle weegbree werd vroeger eveneens gezien als een belangrijk geneeskruid. Meestal werd er thee getrokken van de bladeren. De drank zou helpen tegen hoest. Als je kiespijn had, moest je een tijdje kauwen op de wortel van de smalle weegbree, want dat verlost je binnen een uur van de pijn. Ook compressen, samengesteld uit gekneusde bladeren, hielpen om bijen- of wespensteken snel te genezen.

Er zijn nogal wat volksnamen: hondsbloem, ganzentong, tonge, schapentongen, slakkenbedden, hazenoren. Kempische volksnamen: hondsribben, hondribbel, ribbel, hondblaar, hondstong, ganzetong, wegentree.

VALERIAAN

(*Valeriana officinalis*)

De echte valeriaan komt in bijna geheel Nederland voor, behalve op de Veluwe en in Groningen, Drenthe en Friesland. De plant houdt van een voeselrijke, liefst wat vochtige bodem, die niet al te zuur is.

De rode of roze bloemen staan in een scherm. De getande bladeren zijn veervormig oneven samengesteld. De bloeiperiode loopt van juni tot juli.

Uit de wortelstokken worden etherische oliën gewonnen die kalmerende stoffen bevatten. Opvallend is dat katten gek zijn op de geur van de plant. Valeriaan is een groot gewas dat soms meer dan een meter hoog wordt. De bloeiwijze lijkt op een scherm.

Al vanaf de vroegste tijden werd valeriaan als geneeskruid gebruikt. Vooral tegen histerie en krampen werd het kruid aangewend.

Over het ontstaan van de naam zijn de meningen zeer sterk verdeeld. De meest fantastische en daarmee ook de meest vergezochte veronderstelling is de naamsverklaring die beweert dat valeriaan afgeleid zou zijn van Balderiaan, dat dan weer zou staan voor de Noordse god Balder. Anderen denken bij valeriaan aan de arts Plinius Valerianus. De meest voor de hand liggende verklaring lijkt mij, dat valeriaan verwijst naar het Latijnse woord valere: heilzaam zijn. Want heilzaam is de valeriaan zonder enige twijfel. Ze hielp zowel tegen de pest, als tegen de koorts. Vandaar dat de duivel de plant niet kon uitstaan, net zo min als roofdieren haar konden luchten of zien. Om die reden zette men vroeger valeriaan bij de bijenkorven, zodat de honing niet behekst of gestolen werd.

De walgelijke reuk en de stompe wortel zijn veroorzaakt door de duivel, die woedend was op haar voortreffelijke eigenschappen. Alleen al door zijn aanraking ging de plant stinken en doordat hij er kwaad een stuk afbeet, kreeg de wortel een opvallend stomp aanzien.

HEGGENRANK

(Briona dioica)

De heggenrank is een klimplant die zich door heggen en kreupelhout slingert. De onopvallende bloempjes zijn gelig wit. De bessen zijn kersrood en zwak giftig. De vlezige knol is erg giftig en kan braken veroorzaken.

Al vanaf de oudheid is het een geneeskrachtige, maar vooral een toverplant. Dat heeft alles te maken met het feit, dat ze in de noordelijke landen de plaats kreeg van de algemeen geroemde en gevreesde alruin of mandragora, die in het gebied rond de Middellandse Zee voorkomt. Evenals de madragora heeft de heggenrank een tweebenige wortelstok, die wel wat aan een mannetje doet denken.

Heel vroeger heette die wortel geluk te brengen, maar na de intrede van het Christendom in onze streken, werd het een duivels symbool en wel 'het ergste dat er is'. Van de vreemdgevormde wortel van de heggenrank werden poppetjes gesneden, die veel geld opbrachten. Ze werden geacht te helpen tegen allerlei ziekten, zoals krampen, waterzucht en vallende ziekte, alle drie duivelse aandoeningen genoemd. Vroeger dacht men vreemd genoeg, dat zo'n poppetje even zo goed geluk bracht in de liefde!

Kempische volksnaam: hegrank.

Jeanne d'Arc zou als heks veroordeeld zijn, omdat ze zo'n poppetje bij zich droeg.

Nog dramatischer werd het, toen men zo sterk geloofde in de geneeskracht van de heggenrank, dat men het aftreksel van de wortel ging innemen. Dat resulteerde in een groot aantal vergiftigingsgevallen, sommige zelfs met dodelijke afloop.

Dodoens zegt over de wortel: "Om slanghen en ratten te verdrijven braden sommigen dese wortel ende snijdense alsoo warm in stucken; ende dan geeftes van haer eenen domp ofte reuck soo sterck dat welcke slanghe ofte ratte dese roock rieckt, die sterft daer terstont af."

De rook van de plant zou dan ook alle vergiften hun kracht ontnemen.

ECHTE KAMILLE

(Matricaria chamomilla)

Kamille bloeit werkelijk overal. De plant bereikt een hoogte die de dertig centimeter niet overschrijdt. De bloeitijd valt van mei tot in augustus.

De witte bloemhoofdjes hebben een bol, geel hartje. Er zijn veel volksnamen, waaronder een paar Kempische: moederkruid, hondsdeel, veldkamille, lepellijn, moederkeskruid en knoopkeskruid.

De roomse kamille heeft een vlak hartje en de bloembodem is van binnen niet hol, zoals bij de gewone kamille.

Het tweede deel van de wetenschappelijke naam komt van het Griekse 'chamai', wat 'leeg' betekent en 'melon', wat staat voor 'appel'. De Grieken vonden dat kamille een geur had die aan appels deed denken.

Al in de oudheid was kamille een zeer geliefd middelje tegen allerlei kwalen, vooral tegen de zogenaamde vrouwenziekten (moederkruid), maar evenzeer tegen aandoeningen als reuma, ontstekingen, krampen en kolieken. Ook in de moderne tijd vindt het plantje nog wel toepassingen, bijvoorbeeld bij verkoudheid en kiespijn. De bloemhoofdjes worden daartoe in mei, juni of juli geplukt en gedroogd. Een handvol van die droge bloempjes in een kom heet water zorgt voor een damp die weldadig is bij neusverkoudheid.

Daarnaast vulde men er vroeger zogenaamde kruidenkussentjes mee, die gebruikt werden om diverse soorten pijn te verlichten, door ze voorverwarmd op de pijnlijke plek te leggen.

In het volksgeloof gold de kamille als heksenwerend kruid. Je diende voor dat gebruik de kamille op Maria Lichtmis (2 februari) te plukken en boven de ingang van het huis op te hangen. Kwam er een heks binnen, dan begon het bundeltje kamille te zwaaien en was je gewaarschuwd!

BIJVOET

(Artemisia vulgaris)

Vooral op braakliggende terreinen, maar ook op graslanden die niet begraasd of gemaaid worden, komt de bijvoet in het hele land voor. Met name in moestuinen met een voedselrijke bodem kan de plant een hardnekkig onkruid zijn.

Opvallend aan de plant is de witte onderzijde van de bladeren, zoals bij zilverschoon. Bijvoet bloeit van juni tot september. De bloemen zijn bruin of geel.

Volksnamen: aalst, gemene alsem, St. Janskruid, St. Jansgordel.

Waarom deze toch erg onaanzienlijke plant haar roem te danken heeft, is maar moeilijk te verklaren. Bij de oude Grieken was ze aan Artemis, de godin van de jacht, toegewijd. In die tijd werd ze ook al als geneeskruid aangewend. Maar de grote roem kwam pas in de Middeleeuwen, toen ze gold als belangrijke 'toverplant'. Ze had toen als eretitel 'mater herbarum', moeder der kruiden. Men geloofde, nee, men was er van overtuigd, dat degene die bijvoet bij zich droeg niet door vergif, toverij of door een verscheurend dier geschaad kon worden. Zelfs van de brandende hitte van de zon zouden die lieden geen last hebben!

Op sommige plaatsen vlocht men een kruisje van de bijvoet en droeg dat als amulet bij zich. Het kruid diende met wortel en al op St. Jansdag (24 juni) uitgegraven te worden. Men vlocht er kransen van die dan rond het middel werden gedragen (St. Jansgordel). 's Avonds werden de kransen in het St. Jansvuur geworpen en verbrand. Men was dan van alle kwaad gevrijwaard en zelfs de ziekte waaraan iemand mogelijk leed, zou dan genezen zijn.

Bedevoertgangers legden de plant in de schoenen (net als weegbree), omdat ze dan niet moe zouden worden. Bijvoet beschermde ook tegen dieven en verdreef allerlei ongedierte, zoals muizen, ratten en vliegen.

VALKRUID

(Arnica montana)

Valkruid komt zeldzaam tot zeer zeldzaam voor in Nederland en is dan ook wettelijk beschermd. Met name in de Kempen schijnt het kruid niet of nauwelijks nog te vinden te zijn.

De plant heeft een voorliefde voor voedselrijke, enigszins zure grond, zoals die te vinden is op matig vochtige tot vrij droge grazige heidevelden. Ook op plekken in het bos die door brand kaal geworden zijn, kun je valkruid aantreffen, hoewel ze daar na enkele jaren weer is verdwenen bij gebrek aan licht.

Als je valkruid vindt, is dat vaak een aanduiding voor een voedselrijk stukje bodem in een overigens voedselarme streek. De plant ruikt bepaald lekker. Toch eten koeien er niet van, want het kruid is giftig.

De bloei is te bewonderen in de maanden juni en juli. De bloemen zijn diep geel. Valkruid is een meerjarige, kruidige plant.

De afleiding van het eerste deel van de wetenschappelijke naam 'Arnica' is niet meer te achterhalen. Het tweede deel 'montana' wijst erop, dat de plant ook (en vooral) in de bergen voorkomt.

Er is een hele reeks volksnamen: wondkruid, bergbetonie, heilig vrouwenkruid, schorpioenkruid, St. Luciaanskruid, arnica, wolverlei, woudbloem en wilde goudsbloem.

Omstreeks 1200 omschrijft de H. Hildegard het valkruid als wolfisgelegena. De naam is derhalve terug te voeren op wolfsgele of wolfsgele.

Na 1700 werd het kruid veel gebruikt vanwege zijn vermeende geneeskracht. "Het is zaak zeer voorzichtig om te springen met het gebruik," waarschuwt menig boek!

ZWARTE NACHTSCHADE

(Solanum nigrum)

De toch als behoorlijk giftig bekend staande zwarte nachtschade is naaste familie van ondermeer de aardappel en de tomaat. Nu is het eveneens bekend, dat ook de groene bessen van de aardappelplant giftig zijn en als kind heb ik proefondervindelijk vastgesteld, dat je lelijk aan de schijterij raakt, als je van groene tomaten eet. Als kinderen brachten wij elkaar op de hoogte van zulke wijsheden. Zo wisten we al jong, dat je de zwarte nachtschade beter met rust kon laten. Het verhaal ging, dat je dood kon neervallen, als er per ongeluk een van de zwarte bessen aan de plant ook maar in de buurt kwam van je mond.

Gelukkig had ik een vader die dat soort overdreven verhalen uitstekend wist te relativeren. Vroeger was het algemeen gebruik om een waarschuwing aan het adres van kinderen wat extra zwaarte mee te geven, door er een indrukwekkend, liefst gruwelijk, verhaal bij af te steken.

De zwarte nachtschade is over een groot deel van de wereld verspreid geraakt. In de Lage Landen komt ze al sinds 400 voor Christus voor en de plant is in die landen vrij algemeen. Ze voelt zich goed thuis op akkers, langs bermen en in moestuinen, waar het een hardnekkig en gevreesd onkruid is. De plant houdt van een omgewerkte bovengrond. Als het land enkele jaren niet bewerkt wordt, verdwijnt de zwarte nachtschade binnen een paar jaar.

"Nachtschade" komt van het Middelnederlandse woord "nachtschaduwe", wat er op zijn beurt weer op wijst, dat de plant toverkracht zou bezitten en nachtmerries zou kunnen verdrijven.

Enkele Kempische volksnamen: nachtschaal, naschaal, nachtschaai, aardgal en wolfsbes.

De bloeitijd valt van juni tot in de herfst. Hecate, Griekse godin en beschermster van het gilde der tovenaars, kweekte ondermeer zwarte nachtschade in haar "giftuin".

GROTE WOLFSKLAUW

(Lycopodium clavatum)

Laten we deze keer maar eens beginnen met uitleg over de wetenschappelijke naam, die al veel prijs geeft van het karakter van deze steeds zeldzamer geworden plant, die mogelijk hier en daar nog te vinden is in de Kempen.

Lycopodium is een samenstelling van twee Griekse woorden: lukos = wolf en podion = voet, poot: wolfsklauw derhalve.

Het tweede deel van de wetenschappelijke naam clavatum komt van het Latijnse clava = knots. Kijk maar naar de blaadjes en je ziet waarom die naam goed gekozen is.

Wolfsklauw is een zogenaamde sporenplant. Pas als ze zo'n twintig jaar oud is, begint ze sporen te vormen. Een laatbloeier, derhalve.

Vroeger kwam de grote wolfsklauw in Nederland vrij algemeen voor. Tegenwoordig is ze alleen nog hier en daar te vinden in Groningen en Drente. Voor België geldt, dat de plant nog voorkomt in de Ardennen en de Kempen. Het is een plant van dennenbossen en heidevelden en ze houdt van droge, arme grond, die nogal zuur is uitgevallen. Dat soort gronden heb je meer dan genoeg in de Kempen!

Er zijn niet erg veel volksnamen. Ik noem heksenkrans, heksendans, heksenkring en bosmos. Vroeger sprak men van heksenkring of heksenkrans omdat de kruipende takjes van de wolfsklauw dikwijls in een kring groeien. Op plekken waar die kringen te zien waren, kwamen de heksen 's nachts dansen, was het verhaal. Het ruige uiterlijk van de plant en het feit dat de uiteinden van de takjes eningszins aan klauwtjes doen denken, droegen er toe bij, dat ze met de duivel in verband werd gebracht, die immers wolfspoten had.

GEWONE SALOMONSZEGEL

(Polygonatum multiflorum)

Gewone salomonszegel komt in heel Europa voor met uitzondering van het Noordoosten en het Zuidwesten. In Nederland kun je de plant aantreffen op de oude zandgronden van het oosten en zuiden en in het zogenaamde krijtgebied.

Aan de grondsoort worden weinig eisen gesteld, maar het is wel een echte bosplant, die ook wel eens in heggen wil groeien. Zelf ben ik haar in grote overvloed tegengekomen vlakbij een dode arm van de Dommel. De salomonszegel bloeit in mei en juni. De witte bloemen staan alleen op een steel of in een tros.

Kempische volksnamen: jacobs ladder, zeug en biggen. De latse volksnaam wordt direct duidelijk als je de plant ziet.

De salomonszegel heeft haar naam te danken aan de sterke, stevige wortelstok, waarop littekens van de vaatbundels achterblijven op de plaatsen waar de jaren ervóór nog stengels ontsproten. Deze littekens doen denken aan het zegel van de bijbelse koning Salomon, de wijze heerser en vredesvorst. Vanwege de gelijkenis werden vroeger magische krachten aan de wortelstok toegedicht. Opvallend zijn de in twee rijen geplaatste bladeren.

De toverkracht van de wortel stelde de bezitter tot de volgende ongelofelijke zaken in staat: hij kon alle deuren en sloten openen; ijzer en steen doen springen; bergen openen; verborgen schatten vinden; pijnloos tanden trekken; gekookte eieren weer vers maken; banden en boeien verbreken; meisjesharten openen en zien wie ze lief hebben; het geluk dwingen.

De ekster speelde bij dat alles een vooraanstaande rol. Deze vogel wist waar de salomonszegel te vinden was. Daarom diende je een eksternest op de een of andere manier af te sluiten. Daarna moest je de ekster volgen als ze op zoek ging naar de geheimzinnige salomonszegel om er haar nest weer mee open te maken en je vond wat je zocht!

Vanwege zijn "springkracht" gold de salomonszegel als de "echte springwortel".

HENNEP

(Cannabis sativa)

De oorsprong van deze beroemde en beruchte plant ligt in de Himalaya. Ze werd hier als kweekplant ingevoerd en verwilderde. Hennep werd en wordt commercieel verbouwd om van de zeer vezelrijke plant touw en zeildoek te maken. Uit het zaad wordt een soort olie gewonnen, die vrij snel opdroogt. Vogels, en dan vooral de vinkachtigen, zijn verzot op de zaden: kennep.

Hennep is een zeer snel groeiende plant, die in één seizoen tot drie meter hoog kan worden.

Door de schutblaadjes die de vrouwelijke bloemen omgeven, scheidt een bepaald soort hennep een harsachtige stof af. Het is die hars die als verdovingsmiddel gebruikt wordt, de zogenaamde hasjiesj. In de tropen en de subtropen verbouwt men al sinds mensenheugenis die speciale hennepsoort om er hasjiesj of marihuana uit te winnen. De planten hebben in die streken een zeer sterke geur, zodat mensen tijdens het plukken al bedwelmd raken.

Vanwege de bedwelvende werking is het al vele eeuwen een genotmiddel, dat de laatste decennia ook in onze streken veel opgang heeft gemaakt. Het gaat hier dan wel om de variant van de hennep, die je kunt roken. Daarvoor gebruikt men de huid van de zaden of de bloemetjes. Ook in de Kempen worden nogal eens hennepkwekerijen opgerold. Wij weten hier dus ook van wanten!

In de Middeleeuwen beweerde men dat heksen de hennep gebruikten als onderdeel voor de zogenaamde heksenalf. Magiërs riepen de duivel op, zei men, met de bedwelvende geur van de plant. Andere bronnen beweerden, dat je er de duivel juist mee verjagen kon.

Als je teveel of langdurig haschis gebruikt, zo waarschuwt De Geurende Kruidhof al in 1941, dan is het een zeer gevaarlijk gif, dat uiteindelijk leidt tot volledige krankzinnigheid. Zo zie je maar weer, er is niets nieuws onder de zon.

PAARDENBLOEM

(Taraxacum officinale)

"Gadde meej speule?" "Néé, ik moet meej onze vadder meej, ganzetonge stèke."
Deze korte, krachtige dialoog brengt me weer helemaal terug in de sfeer van mijn Kempische jeugd. Het was ook mijn eerste kennismaking met de paardenbloem, die ik verder nog kende als pèerdebloem, waar pluisjes aan kwamen. Als je die pluisjes er allemaal in één keer af wist te blazen, dan werd je honderd jaar!

Met de hierboven genoemde "ganzetongen" doelde ik op de bladeren van de paardenbloem, die met wortel en al werden uitgestoken om ze aan de konijnen te voeren, die er verzot op waren. Vanwege de wat pissige stank, noemden we haar ook wel pisbloem. Andere Kempische benamingen zijn nog: paardsbloem, zeikbloem, ganstong.

In De Geurende Kruidhof staat een zeer groot aantal volksnamen, waarvan ik een paar trefzekere zal noemen: hondssla, kaardebloem, konijnengroen, leeuwentang, melkbloem, molsla, pluimpje, schurftbloem, uitblazertjes, kankerbloem, brievenbesteller.

De paardenbloem is misschien wel de meest voorkomende plant in Nederland. Werkelijk overal kun je haar tegenkomen. Er zijn nogal wat wilde planten die lijken op de paardenbloem, die langharig vruchtpluis heeft. De vruchtjes lopen uit in een snavel. Alle bladeren staan in een rozet op de grond. De bloemsteel is naakt en hol. Als je er op knijpt komt er een wit sap uit. Voor wie, zoals ik, ooit de tong van een gans heeft gezien, is de naam ganzentong geen verrassing.

Al in de oudheid gold de paardenbloem als een laxemiddel en heette de plant te helpen tegen maagkwalen en leverziekten. De thee van de plant getrokken zuivert het bloed. Langdurig gebruik is slecht voor de spijsvertering!

KONINGINNENKRUID

(Eupatorium cannabinum)

Koninginnenkruid werd en wordt op veel plaatsen leverkruid genoemd. Ook mijn vader noemde het zo. In ons hele land komt het kruid algemeen voor, behalve in de noordoostelijke provincies. Hoewel de plant een voorkeur heeft voor vochtige plekken, zoals oevers van sloten en beken, kan ze op elke grondsoort uit de voeten, behalve op los zand en op zware klei. Ze houdt van plaatsen waar grote hopen organisch materiaal snel tot ontbinding overgaan, zoals bijvoorbeeld langs oevers, op kapvlakten en in natte loofbossen en kalkrijke gebieden.

Ook in de Kempen kun je haar overal tegenkomen. Let er maar eens op. Voor mij is het een echt een koninklijke bloem. De bloeitijd valt van juli tot september. De schermbloemen zijn rood of roze. De stengels zijn fors uitgevallen, vrij dicht behaard en niet zelden rood aangelopen. De bloemen geven een weë geur af en zien er wat wollig uit.

Vanwege de geur komen er ontzettend veel insecten af op het bloeiende koninginnenkruid. Als mijn vrouw en ik, op een van onze vele fietstochten door de natuur in de Kempen, weer eens stil hielden bij een veldje van het koninginnenkruid, hebben we dat af- en aanvliegen van insecten soms wel een uur lang gevolgd. Allerlei vlinders, veel soorten bijen, vliegen, kevertjes in de schitterendste kleuren, allemaal gratis en voor niks zijn die juweeltjes te bewonderen in onze eigen Kempische omgeving.

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam komt van het Grieks en zou zoveel betekenen als lever. Het Latijnse cannabinum betekent hennepachtig. Het blad heeft inderdaad veel weg van het hennepblad en wordt soms aangezien voor cannabis. Maar dat is weer een heel ander verhaal.

SLANGENWORTEL

(Calla palustris)

Planten die in het moeras groeiden, kregen in het volksgeloof vaak eigenschappen toegedicht, die met het boze -toverij, heksen, de duivel- te maken hadden. Een van die planten is de slangenwortel, die in mooi Latijn *Calla palustris* heet en in het Nederlands ook kalfsvoet, slangenkop en waterslagenkruid genoemd wordt. In de Kempen: aronskelk en slangewottel.

De brede bladeren van de slangenwortel zijn eivormig of hartvormig en de top is spits. De groene bloeischeede is van binnen helder wit. De bessen zijn rood. Vroeger kwam slangenwortel in moerassige en veenachtige streken vaak voor, tegenwoordig ziet men zowel die gebieden als de slangenwortel veel minder vaak.

Alle delen van deze plant zijn behoorlijk giftig. Bij inname verwekt het gif braken en duizeligheid. De heilzame kant van de plant is, dat het gif met wisselend succes werd gebruikt als tegengif bij slangenbeten.

De volgende legende over de plant heeft natuurlijk weer met de duivel te maken: er was eens een man die niet werkte en toch aan de kost kwam. "Hoe steek jij dat in de steel?" vroeg de duivel jaloers. "Dat komt door deze knollen," sprak de man. Hij toonde de duivel een hele berg wortelknollen van de slangenwortel. Kwaad omdat hij daar niet aan gedacht had, ging de duivel op de berg knollen zitten. Sindsdien zijn ze giftig. Maar de man had de duivel door. Hij liet de knollen voortaan links liggen, ging gewoon weer aan het werk en verdiende eerlijk de kost voor vrouw en kinderen.

Ook in de Kempen komt de slangenwortel nog voor. De bloeiperiode valt van mei tot juni. De plant houdt van stilstaand, zuurstofarm water. De wortelstokken vormen soms een soort zwevende mat, die kan uitgroeien tot een "drijfmat".

HOP

(Humulus lupulus)

In Westerhoven, het dorp waar ik mijn jeugd doorbracht, noemden ze mij Frans Hop. Het gebeurde vaak dat wat langere achternamen werden afgekort: Schèl voor Schellens, Neut voor Neutkens, Kùl voor Kuylaars, Lat voor Lathouwers en Ollie voor Olieslagers, om maar eens een paar voorbeelden te noemen.

De naam hop slaat ook op de plant waarvan mijn achternaam is afgeleid. Al vanaf de achtste eeuw werd hop gebruikt bij de bierbereiding. De hopbellen, de vruchten van de vrouwelijke bloemen, werden aan het bier toegevoegd, enerzijds om de houdbaarheid te vergroten, anderzijds om de drank de bekende bittere smaak mee te geven. Ook krijgt het bier er een "stevige" kraag van.

In onze streken moeten we de hop zoeken op wat vochtige gronden, vooral langs beken en sloten. Het is een rechts windende wurgplant, die uiteindelijk de dood veroorzaakt van de gaststruik of de gastboom.

Vroeger trokken vooral arme mensen in september-oktober het veld in om in het wild hop te verzamelen en te verkopen aan een bierbrouwer.

In België en Duitsland heb je uitgestrekte hopkwekerijen. De klimplanten groeien op tegen draden en netten en bereiken in één seizoen soms wel een lengte van vijf meter. Na de oogst en het verwijderen van de hopbellen, werd het loof aan de schapen gevoerd. Van de stengels maakten de mensen touw. De gedroogde bellen werden soms, vermengd met echte tabak, in de pijp gerookt. Zowel in de zomer als in het najaar kregen de koeien verse bladeren van de hop te vreten.

Nog onlangs heeft wetenschappelijk onderzoek uitgewezen dat hop de zogenaamde hopeïne bevat, het sterkste oestrogeen dat in de natuur voorhanden is. In de naaste toekomst zullen er uit hop zeker nog nuttige geneesmiddelen worden gehaald.

De jonge witte scheuten, zo heb ik proefondervindelijk vastgesteld, zijn goed te eten. De smaak doet enigszins aan asperges denken. Recept: pluk de jonge scheuten als ze ongeveer tien centimeter lang zijn, maak ze schoon, kook ze tot ze gaar zijn, laat ze uitlekken en stoof ze nog enkele minuten in wat boter. Warm aanbevelen!

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Marcel de Cleene en Marie Claire Lejeune, Compendium van rituele planten in Europa, (Gent, 1999)

Jan Marijnissen, Flora van de lage landen, (Baarn, 2000)

Heimans, Heinsius en Thijsse, Geïllustreerde flora, (Amsterdam, 1983)

Marjorie Blamey en Christopher Greay-Wilson, De geïllustreerde flora, (Baarn 1990)

M.C. Blöte-Obbes, De geurende kruidhof, (Utrecht, 1941)

Philippe van Wersch, Folklore van wilde planten, (Baarn, 1977)

Roger Phillips, Wilde bloemen, (Utrecht, 1978)

Geert Hüsstege, Zakflora voor weg en wei, (Helmond, 1978)

Geert Hüsstege, Zakflora voor bos en heide, (Helmond, 1978)

Pamela North, Giftige planten en paddestoelen, (Helmond, 1980)

Ludwig Kroeber, Das Neuzeitliche Kräuterbuch, (Leipzig, 1937)

Cor Hoppenbrouwers, De taal van Kempenland, (Eindhoven, 1996)

Frans Hoppenbrouwers, Kroniek van de Kempen, deel 5, Kuieren en Kèke, (Hapert, 1985)

Nico Vermeulen, Bomen- en struiken encyclopedie, (Lisse, 1997)

H. Kleyn, Planten en hun naam - botanisch lexicon voor de Lage Landen, (Amsterdam, 1970)

C.A. Backer, Verklarend woordenboek van wetenschappelijke plantennamen, (Amsterdam, 2000)

Isidoor Teirlinck, Flora diabolica, de plant in de demonologie, (Amsterdam, 1930)

Isidoor Teirlinck, Flora magica, de plant in de tooverwereld, Brussel, 1926)

Jack Verstappen, Folkloristisch planten- en kruidenboek,

(Beveren-Waas, 1981)

A. P. de Bont, Dialekt van Kempenland. meer in het bijzonder d'Oerse Taol,
deel II, vocabularium, (Assen 1958)

Jos Swanenberg, Woordenboek van de Brabantse Dialecten, sectie 4,
aflevering 3, Flora, (Assen, 2002)

C. Muller-Idzerda en A. Jansen, Mijn Tuin en Planten ABC,
(Amsterdam, 1963)

Fout!

vonden.

WWW.CUBRA